

Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΙΗ' ΑΙΩΝΟΣ*

ΥΠΟ

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (†)
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Παρά ταῦτα οἱ Ἕλληνες ὑπόδουλοι ἐκινήθησαν πάλιν εἰς ἐξέγερσιν, ὠφεληθέντες τῆς περιστάσεως ἐκ τοῦ δεκαεξαετοῦς πολέμου (1683—1699) μεταξύ τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Αὐστρίας, τῇ συμμετοχῇ τῆς Γερμανίας, Πολωνίας, Ἑνετίας καὶ αὐτῆς τῆς Ρωσίας. Ἰκανοὶ τῶν Ἱεραρχῶν ὑποκινηθέντες ἰδίως ὑπὸ τοῦ Λόγγη τῆς Ἑνετίας Μαροζίνη, ὁ Κεφαλληνίας Τιμόθεος Τυπάλδος, οἱ Ἐπίσκοποι Σαλώνων Φιλόθεος, Θηβῶν Ἱερόθεος, Λαρίσης Μακάριος καὶ Εὐβοίας Ἀμβρόσιος μετέσχον προσωπικῶς τοῦ ἀγῶνος. Ἄλλ' οὗτος μὲν ἀπέτυχε, μεγάλα δ' ἐπηρεολούθησαν συμφοραὶ τὴν ἀτυχεστάτην ἐκείνην ἐκστρατείαν τοῦ Μαροζίνη, καθ' ἣν κατεστράφη καὶ ὁ Παρθενὼν τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Τότε καὶ ὁ Μητροπολίτης Κορίνθου Ζαχαρίας μαρτυρικὸν ὑπέστη θάνατον, ἀνεδειχθησαν δὲ νεομάρτυρες πλείστοι ἕτεροι περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀσχέτως πρὸς τὴν ἐπανάστασιν, καὶ ἐν μὲν τῇ Λαζικῇ παρὰ τὸν Πόντον βίᾳ ἐπεβλήθη ὁ ἰσλαμισμὸς, ἐν δὲ τῇ ΚΠόλει, Τραπεζοῦντι καὶ ἐν Ἑλλάδι πλείστοι κατεστράφησαν ναοί. Φόβοι ἐξεδηλοῦντο περὶ τελείου ἐξαφανισμοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν ταῖς Μικρασιατικαῖς Ἐπαρχίαις, ἔνεκα τοῦ ἀγριωτάτου κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοῦ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι διὰ τῆς τῷ 1690 ἐπὶ Μ. Βεζύρου Χουσεῖν Κιοπρουλῆ γενομένης ἐκδόσεως τοῦ πρώτου νέου πολιτεύματος («νιζάμι τζεδιδ»), ἠπιώτερον ἐκανονίσθησαν τὰ τῶν χριστιανῶν¹, ἡ δὲ τῷ 1699 συνομολογηθεῖσα ἐν Κόρλοβιτς συνθήκη ὑπῆρξε τῷ ὄντι ὁ πρῶτος διαμελισμὸς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλ' ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν οὐδαμῶς ἐβελτιοῦτο. Οἱ τοῦρκοι, παρὰ πάσας τὰς ἐγγράφους διατάξεις, δὲν παρείχον εἰς αὐτοὺς δικαίωμα ὑπάρξεως. Τελευτῶντος τοῦ 15' αἰῶνος ὁ διοικητὴς ΚΠόλεως Κελαῖλῃ Κεζ αὐστηρῶς ἐτιμώρησε χριστιανούς τινες, διότι ἐτόλμησαν νὰ φέρωσι χρωματιστὰ ἐνδύματα, διέταξε δὲ ὅπως πᾶς χριστιανὸς εἰσερχόμενος εἰς λουτρὸν φέρῃ ἀπὸ τοῦ τραχήλου κρεμάμενον κωδωνίσκον ἵνα γνωρίζηται ὅτι ὁ ἄπιστος εἶναι καὶ ἀκάθαρτος. Τὰς

*) Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σ. 208.

1. Παπαρρηγοπούλου, ἐνθ' ἄν. Β, 449.

«ΘΕΟΛΟΓΙΑ» Τόμος Κ', τεύχος Γ'

διατάξεις ταύτας ἐπανελάβε βραδύτερον καὶ ὁ Μ. Βεζύρης Μουσταφᾶς πασᾶς μετὰ πολλῶν ἀπανθρώπων λεπτομερειῶν¹. Τῷ δὲ 1701, ἐπὶ τῆς κατὰ τοῦ Σουλτάνου Μουσταφᾶ β' (1695—1703) στάσεως, οἱ τούρκοι εἰσβαλόντες εἰς τὸ Πατριαρχεῖον κατέκοψαν εἰς τεμάχια καὶ διεσκορπίσαν τὰ ἅγια λείψανα, ἔχυσαν τὸ ἅγιον Μύρον, κατεπάτησαν τὴν θείαν Εὐχαριστίαν, κατέθραυσαν τὰς ἐκ τῆς Μονῆς τῆς Παμμακαρίστου ψηφιδωτὰς εἰκόνας καὶ ἄλλας προϋξένησαν ζημίας. Μετὰ τινα ἔτη ἀνωκοδόμησε τὸ Πατριαρχεῖον, ἐπεκτείνας τὰ οἰκήματα αὐτοῦ, ὁ Πατριάρχης Ἰερεμίας γ' (1716-26, 1732-33) διὰ πολλῶν χρημάτων κατανικήσας τὰ παρεμβληθέντα ὑπὸ τῶν τούρκων κολύματα².

Ταῦτα πάντα χαρακτηρίζουσι τὴν κατάστασιν, ἐν ἣ διατέλει ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ μετ' αὐτῆς ὁ ὀρθόδοξος χριστιανικὸς λαὸς ὑπὸ τὴν τουρκικὴν τυραννίδα. Ἡ θαυμαστὴ ἐγκαρτέρησις τοῦ λαοῦ καὶ ἡ ἐμμονὴ αὐτοῦ ἐν τῇ πίστει τῶν πατέρων ἔσωζον αὐτόν.

Τὴν ἀξιοθαύμαστον δ' ἐγκαρτέρησιν τῶν Ἑλλήνων προσωπολόγησεν, ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων περιηγητῶν, ὁ Ἄγγλος Ricaut, λουθηρανὸς Πρόξενος ἐκ Σμύρνης χρηματίσας καὶ ἐπισκεφθεὶς περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὴν Ἀνατολήν. «Τολμῶ νὰ εἶπω, ἔγραψεν ὁ Ricaut, ὅτι ἂν ἡ θεότης τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκδηλοῦται ἐν τοῖς τρόποις, οὗς ὁ Θεὸς μεταχειρίζεται ὅπως καθιστᾷ αὐτὸν εἰς τὸν κόσμον ἀποδεκτόν, αὕτη οὐδαμῶς εἶναι ἤττον καταφανῆς ἐν τῇ καρτερίᾳ τῶν Ἑλλήνων τῆς σήμερον. Ἡ πίσσις, ὅφ' ἦν οὗτοι ζῶσιν, αἱ καταφρονήσεις, οὗς ὑφίστανται, αἱ πειρασμοί, εἰς οὗς εἶναι ἐκτεθειμένοι, τὸ ὅ,τι κερδαίνουσιν ἐὰν ἐξιλαμισθῶσι, τὸ ὅ,τι ὑποφέρουσι μὴ ἐξιλαμιζόμενοι, πάντα ταῦτα, κατὰ τὴν γνώμην μου, εἶναι ἐπιβεβαίωσις τῆς θεότητος τοῦ Εὐαγγελίου, οὕτω λαμπρὰ ὅσον καὶ τὰ θαύματα τῶν πρώτων αἰώνων τῆς Ἐκκλησίας. Διατηροῦσι τὴν πίστιν αὐτῶν μετ' εὐσταθείας ἀξίας τοῦ ἡμετέρου θαυμασμοῦ... Ζῶσιν ἐν μέσῳ τῶν τούρκων, ἐν τοῖς αὐτοῖς ὁδοῖς, πολλάκις ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην τὰ τέκνα τῶν μὲν καὶ τῶν δὲ συμπαίξουσιν, ἀναστρέφονται ὁμοῦ, ἔχουσι σχεδὸν τὰ αὐτὰ ἤθη καὶ δὲν διαφέρουσιν ἢ μόνον ἐν τοῖς ζητήμασι τῆς πίστεως. Ἡ θεοσεβεία τῶν Μωάμεθ εἶναι ἐλκυστικὴ, ἀρέσκουσα εἰς ἀνθρώπους ἀγροίκους καὶ φιληδόρους. Τὴν δὲ ἐπιμονὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ (ἐν τῇ γρισιανικῇ πίστει) δὲν δύναται τις νὰ μὴ ἀποδώσῃ εἰς ἰδιαιτέραν τινὰ χάριν τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὰς ἐπαγγελμαίς τοῦ Σωτῆρος, ὅτι καὶ πύλαι ἄδου δὲν θὰ κατισχύσωσι τῆς Ἐκκλησίας»³. Ταῦτα ἔγραψε ξένος παρατηρητῆς τοῦ φορικοῦ ἐκείνου μαρτυροῦ τοῦ ἑλλη-

1. Κούμα, ἐνθ' ἄν. I, 339. Socoloyn, ἐνθ' ἄν. σ. 44. 5.

2. Μελετίου Ἀθηνῶν, Ἐκκλησι. Ἱστορία (Προσθήκη Βενδότη) Δ, 8. Βυζαντίου, ἐνθ' ἄν. Α, 570—71. Μ. Γεδεών, Χρονικά τοῦ Πατριαρχικοῦ οἴκου καὶ ναοῦ, σ. 87—9.

3. Ricaut ἐνθ' ἄν. σ. 10—12.

νικοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἐγκαρτερήσεως αὐτοῦ ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει, ὀφειλομένης εἰς τὴν θεϊαν Πρόνοιαν τὴν ἐκδηλωθεῖσαν καθ' ὃν τρόπον καὶ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁμολογεῖται δὲ καὶ ὑπὸ ἐτέρων ξένων ἱστορικῶν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐξισλαμισθέντων ἀποστατῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐκ τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε λίαν μικρὸς ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀποστατῶν τῶν ἄλλων ὑποδοῦλων λαῶν¹. Τὴν γενναιοτήτητα τῶν ἑλλήνων χριστιανῶν ἐν τῇ πίστει, τὴν ἡρωϊκὴν αὐτῶν ὑπομονὴν ἐν τοιαύταις βασάνοις καὶ ἐν τῷ μαρτυρίῳ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἐθαύμασαν καὶ ὠμολόγησαν καὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν.

Ὅπως δ' ἐν τοῖς πρώτοις χρόνοις τῶν κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ διωγμῶν οἱ δῆμιοι διεδέχοντο τὰ θύματα αὐτῶν ἐν τῇ ὁμολογίᾳ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν τουρκικῶν διωγμῶν τὸ θέαμα τοῦ ἡρωϊσμοῦ καὶ τοῦ μαρτυρίου τῶν χριστιανῶν καὶ ἡ πρὸς αὐτοὺς ἐπικοινωνία τῶν τούρκων ἐγέννα παρά τισιν αὐτῶν αἰσθήματα συμπαθείας. Ἐντεῦθεν εἰ καὶ σπανίως, ἐτιμωρήθησαν ἔβραῖοι καὶ τούρκοι διότι ὕβρισαν τὴν χριστιανικὴν πίστιν². Πᾶς τούρκος ἀποδεχόμενος τὸν χριστιανισμὸν ἀμέσως κατεδικάζετο εἰς θάνατον, ἀλλ' ὑπῆρξαν σπανιώτατα τινα παραδείγματα τούρκων προσελθόντων εἰς τὸν χριστιανισμὸν³. Κατὰ βάθος οἱ τούρκοι ἀναγνωρίζοντες τὴν ὑπεροχὴν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐπεσκέπτοντο τοὺς ἱεροὺς τόπους τῶν χριστιανῶν, συμμετεῖχον ἑορτῶν τινῶν καὶ ἰδίως τῆς Θεοτόκου καὶ τῆς τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἐζήτουν τὰς εὐχὰς τῶν χριστιανῶν ἱερέων ἐν περιπτώσεσιν ἀσθενείας καὶ ἐν κοιναῖς συμφοραῖς⁴. Ἀναφέρεται δὲ καὶ παράδειγμα τούρκου ἐν Προύσῃ καλουμένου Μισρι, ὅστις ἐκ συνεχοῦς ἀναστροφῆς μετὰ τοῦ μητροπολίτου Προύσης Καλλινίκου (εἶτα Πατριάρχου ΚΠ. 1668) ἤχθη εἰς μελέτην τοῦ Εὐαγγελίου καὶ μεγάλην ἠσθάνθη πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν συμπάθειαν. Συνέθετο δὲ ὁ Μισρὶ καὶ στίχους, περιγράψας ἐν αὐτοῖς τὸ μυστήριον τῆς ἐνανθρωπίσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ διαδοὺς αὐτοὺς εἰς τοὺς μουσουλμάνους πρὸς ἀνάγνωσιν. Προϊόντος ὁμοῦ τοῦ χρόνου κατέστη ὑποπτος ὡς ἐν κρυπτῷ χριστιανίζων. Ὅθεν διετάχθη μὲν ἡ καῦσις τῶν στίχων, ἀλλ' ὁ ἴδιος ἔνεκα τῶν μεγάλων αὐτοῦ ἀρετῶν, τιμώμενος ὡς ἅγιος, οὐδὲν κακὸν ἔπαθεν, ἐδικηθεὶς μάλιστα τοὺς φανατικοὺς αὐτοῦ ἀντιπάλους⁵. Ταῦτα ὁμοῦ ἦσαν σπανιώτατα παραδείγματα, μὴ δυνάμενα νὰ βελτιώσωσι τὴν δεινοτάτην θέσιν τῶν χριστιανῶν ὑπὸ τοὺς τούρκους.

Ἐξακολουθοῦντες τὰς κατὰ τῶν χριστιανῶν καταπίεσεις ἐπενόουν οἱ

1. Περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας ΚΠ. «Ἀθήναιον» Δ, 419.

2. Δοσιθέου, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολ. πατριαρχευσάντων, σ. 1172.

3. Καϊσάριος Δαπόντες, παρὰ Κ. Σάββα, Μεσ. Βιβλιοθήκη, Γ, 42-3.

4. Ricaut, ἐνθ. ἀν. σ. 17.8. Elsner, ἐνθ. ἀν. σ. 333.4.

5. Ὑψηλάντου, ἐνθ. ἀν. σ. 215.6.

τουρκοί πάντοτε νέους αὐτῶν τρόπους χάριν χρηματολογίας ἀνεβίβαζον καὶ κατεβίβαζον Πατριάρχας¹. Ἐπὶ Σουλτάνου Ἀχμέτ γ' (1703—1730) ἤρξατο μὲν ἐκ νέου τὸ παιδομάζωμα, ἀπηγορεύθη δὲ νὰ κατοικῶσιν ἐν ταῖς πόλεσιν οἱ χριστιανοί, ἀλλ' εὐτυχῶς ἀπεδείχθη ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη. Τῷ 1713 ὑπὸ τοῦ Μ. Βεζύρου Ἀλῆ πασᾶ, ἐγκρίσει καὶ τοῦ τότε Σεῖχ-οὐλ ἰσλάμ, κατεστράφησαν Μοναστήρια τινὰ καὶ ἐδημεύθη ἡ περιουσία αὐτῶν². Τῷ 1720 καὶ 1723 μεγάλη πυρκαϊὰ ἀπετέφρωσε τὸ Πατριαρχεῖον καταστρέψασα μέγα μέρος τοῦ Ἀρχιεῖου αὐτοῦ³. Ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας γ' (1716—26) κατηγορηθεὶς ὅτι εἶχεν ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ Μ. Πέτρου ἐφυλακίσθη καὶ μόλις ἐσώθη διὰ πληρωμῆς 50.000 γροσιῶν⁴. Τῷ 1730 ἐπὶ Πατριάρχου Παΐσιου β' (1726—1732) οἱ Γενίτσαροι στασιάζαντες κατὰ τοῦ Σουλτάνου εἰσήλασαν καὶ εἰς τὸ Πατριαρχεῖον ζητοῦντες χρήματα, μὴ λαβόντες δὲ ἐλεηλάτησαν τὸν Πατριαρχικὸν ναόν, καταπατήσαντες καὶ τὰ ἅγια λείψανα⁵. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἰδιαζόντως ἐπέζοντο οἱ κάτοικοι τῆς Κύπρου διὰ βαρυτάτων φόρων, ὧν ἡ εἴσπραξις ἦτο ἀνατεθειμένη, ὡς εἶπομεν, εἰς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Κύπρου καὶ τοὺς Ἀρχιερεῖς, ἐπειδὴ δὲ οἱ Κύπριοι ἐζήτησαν ἐλάττωσιν τῶν φόρων ὁ Σουλτάνος Μαχμούτ α' (1730—1754) διέταξε τὴν ἐξορίαν τοῦ Πατριάρχου ΚΠ. Κυρίλλου ε' (1748—51 τὸ α') καὶ τοῦ Μ. Διερμηνέως τῆς Υ. Πύλης Ἰωάννου Καλλιμάχη⁶. Μετὰ τινὰ ἔτη ἐξ ἀφορμῆς δημοτελῶν ἐορτῶν ἐν ΚΠόλει ἐπὶ γεννήσει θυγατρὸς τοῦ Σουλτάνου ὁ Πατριάρχης Σεραφεῖμ β' (1757—1761) κατώρθωσε νὰ λάβῃ ἄδειαν ἐπισκευῆς ναῶν τινῶν ἐν ΚΠ. Ἄλλ' ἡ καθόλου κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἦτο οἰκτρὰ. Οἱ τουρκοί,

1. Ὁ Tournafort, ἐνθ. ἀν. σ. 118 ἐσημείωσε «cette dignité (=τοῦ Πατριαρχου) se vent aujourd' hui soicente mille écus».

2. Κατεστράφη ἰδίως ἐν ἔτει 1712 τὸ παρὰ τὸ στόμιον τοῦ Βοσπόρου Μοναστήριον Μαυρομόλου, διότι οἱ μοναχοὶ αὐτοῦ ἀνήγειρον τὴν ἐν αὐτῷ Ἐκκλησίαν μεγαλυτέραν τῆς προηγουμένης Ἰγυηλάντου, τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, 202. Τῷ 1714 διαταγῇ τοῦ Σουλτάνου ὑπέστη μαρτυρικὸν θάνατον ὁ ἡγεμὼν Μολδαβίας Βραγκοβάνος μετὰ τῶν ἑξ υἱῶν του, τῷ δὲ 1716 ἐπνίγησαν οὐφθέντες εἰς τὴν θάλασσαν οἱ Καντακουζηνοί. Αὐτόθι, σ. 296. *Καντεμίρου*, Ἱστορία τοῦ Ὀσμανικοῦ Κράτους, μεταφ. Γερμ. τοῦ ἔτους 1745, σ. 745—747.

3. Ἰγυηλάντου, ἐνθ' ἀν. σ. 313. 4.

4. *Κούμα*, ἐνθ' ἀν. I, 343. Ἰγυηλάντου, ἐνθ. ἀν. σ. 320. Πρὸ τοῦ Ἱερεμίου κατεβιβάσθησαν ἀσθαιρέτως τοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου ὁ Νεόφυτος ε' ριφθεὶς εἰς τὰς φυλακὰς (1707), Ἀθανάσιος ε' (1704—1711), ὁ Κύριλλος δ' (1711—13) καὶ ὁ Κυπριανὸς (1708—9, 1713—14).

5. Αὐτόθι. *Ζαχαρίου Μαθᾶ*, ἐνθ' ἀν. σ. 421. *Κούμα*, ἐνθ' ἀν. I, 360. *Μελετίου*, Ἐκκλησ. Ἱστορία Δ, 3.

6. Ἰγυηλάντου, ἐνθ' ἀν. σ. 366. 7. *Σταματιάδου*. Βιογραφία, σ. 125. *Χρυσστόμου Παπαδοπούλου* (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν) Ἡ Ἐκκλησία Κύπρου ἐπὶ τουρκοκρατίας, σ. 74 ἐξ.

κατὰ τὴν ἔκφρασιν χρονογράφου τοῦ ιη' αἰῶνος, προσεπάθουν εἰ δυνατόν ν' ἀπαγορεύσωσι τοῖς χριστιανοῖς καὶ αὐτὸ τὸ ἀναπνεῖν τὸν ἀέρα¹. Πολλαχοῦ ἐγίνοντο βίαιοι ἐξισλαμισμοί. Τῷ 1759 ἐξισλαμίσθη ὁλόκληρον τὸ παρὰ τὴν Βέροιαν τῆς Μακεδονίας χωρίον τῶν «Νοτίων», ἕνεκα τῶν φρικτῶν καταπιέσεων τῶν γειτόνων τούρκων². Τῷ δὲ 1760 τὰ τριάκοντα καὶ ἕξ χωρία τῶν «Καραμουρατᾶδων» λεγομένων Ἀλβανῶν ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἀώου, πρὸς ἀνατολὰς τῆς Προμετῆς, ἕνεκα τῶν καταπιέσεως τῶν γειτόνων μουσουλμάνων προσέβησαν εἰς τὸ ἐξῆς ἀπονενομημένον διάβημα. Πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν ἀνυποστώτων δεινῶν ἐτέλεσαν θεομᾶς δεήσεις πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ὑπεβλήθησαν ὑπὸ αὐστηρᾶς νηστείας, ἀποφασίσαντες ὅπως ἐὰν μὴ εἰσακουσθῶσιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν χριστιανῶν, ᾧ ἐλάτρευον, δεχθῶσι τὸν ἰσλαμισμὸν. Μάτην ὁ Ἀρχιερεὺς ὑπέδειξε τὸ ἀσεβὲς τοῦ βουλευμάτος αὐτῶν. Οἱ Καραμουρατᾶδες μὴ ἰδόντες βελτίωσιν τῆς καταστάσεως αὐτῶν ἠσπᾶσθησαν τὸν ἰσλαμισμὸν, ἐξαιρέσει μόνον ὀλίγων³.

Τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα παραδείγματα μαρτυροῦσι τὴν φρικτὴν ἀληθῶς θέσιν τῶν ὑποδούλων χριστιανῶν ὑπὸ τὴν τουρκικὴν τυραννίαν. Ἡ φιλοχρηματία τῶν Σουλτάνων κατέτρυχε τοὺς ὑποδούλους πάντοτε, διότι οἱ παραδυναστεύοντες ἵνα ἱκανοποιήσωσι τὴν ἀπλησίαν αὐτῶν «καινὰ ἐπὶ καινοῖς ἐτεχνῶντο πλεονεξίας ἐφευρήματα» κατὰ Σέργιον τὸν Μακραιοῦν⁴. Τὸ πάντων δὲ φθοροποιὸν καὶ ἐξωλέστατον ὑπῆρξε, κατὰ τὰς πληροφορίας αὐτοῦ, ἡ δημοσία πώλησις χωρίων, πόλεων, ἐπαρχιῶν ὅλων, ἅς οἱ ἀγοράζοντες διὰ πολλῶν χρημάτων ἐφ' ὄρου ζωῆς ἀδεῶς ἐλήστευον, πολυπλασιάζοντες τοὺς ἐτησίους φόρους καὶ μυρίους ἐπινοοῦντες καταδυναστείας τρόπους καὶ καταθλίβοντες τοὺς ὑποφόρους, οἵτινες πρὸς οὐδένα ἐτόλμων νὰ παραπονεθῶσι. Πανταχοῦ τοῦ ὀθωμανικοῦ Κράτους πάντων ἐξηονημένων τὰς ἀρχὰς καὶ ἀγοραζόντων τὰς δίκας, ἡ ἀρπαγὴ καὶ βία ἐβασίλευε καὶ ἐπεκράτησεν ἡ ἀδικία, διότι καὶ αὐτοὶ οἱ δικασταὶ οὐδὲ κἄν ὑπεκρίνοντο τὴν δικαιοσύνην, ἀλλ' ἀναφανδὸν ἠδίκουν. Διὰ ταῦτα ἐπληθύνοντο αἱ θλίψεις, αἱ συκοφανταί, αἱ ἐπιβουλαί, αἱ καταδιώξεις, τὰ βάρη, αἱ κακουχίαι, τὰ χρέη καὶ τὰ δάνεια τῶν χριστιανῶν. Ἐπληθύνθησαν δὲ καὶ τὰ χρέη τῶν ἐκκλησιῶν, τῶν μοναστηρίων, τῶν ἐπαρχιῶν⁵.

1. Σέργιον Μακραιοῦν, Ἐκκλησι. Ἱστορία, Κ. Σάθα Μεσ. Βιβλιοθ. Γ, 226, 311.

2. Περιόδ. «Ἑλληνισμὸς» ἐν Ἀθήναις 1908, σ. 546 ἔξ.

3. Παπαρρηγοπούλου, ἐνθ' ἀν. Ε, 449, 50.

4. Σέργιον Μακραιοῦν, Ἐκκλησι. Ἱστορία παρὰ Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλιοθ. Γ, 257—8.

5. Τὰς αὐτὰς καταπιέσεις ὑφίσταντο πάντες οἱ ὑπόδουλοι χριστιανικοὶ λαοί. Κατὰ τὸν ιε' αἰῶνα ἡ Σερβία εἶχε γίνει θέατρον ἀδιαλείπτων πολέμων μεταξὺ Τούρκων καὶ Αὐστριακῶν. Τῷ 1690 μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν τούρκων κατὰ τῶν Αὐστριακῶν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Πεκίου Ἀρσένιος γ' Ζrnojevitich φοβούμενος τὰς ἀντεκδικήσεις τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Σέρβων, ἐπὶ κεφαλῆς 40,000 οἰκογενειῶν

Πολλάκις, ὡς εἶδομεν, οἱ ἀτυχεῖς ὑπόδουλοι ἀπεπειρῶντο ν' ἀποινάξωσι τὸν τουρκικὸν ζυγόν, ἀλλ' οὐδὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσι. Περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διὰ τῶν Ἀρχιεπισκόπων Ἀρχιδῶν καὶ Πεκίου ἐζητήθη καὶ παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος Γερμανίας Καρόλου στ' (1711—1740) βοήθεια. Ὁ Κάρολος ὑπεσχέθη ἐν περιπτώσει καταλύσεως τοῦ τουρκικοῦ Κράτους νὰ παράσχη θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς ὀρθοδόξους, ἀλλ' οὗτοι ἐζήτησαν ἴδιον ἡγεμόνα μετὰ πολιτικῶν δικαιωμάτων ἐν τῇ Γερμανικῇ Διαιτη.

Ἡ ἀτυχὴς ἐπανάστασις τῆς Πελοποννήσου.

Τὰς περὶ ἀπελευθερώσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ περὶ ἐπανιδρύσεως τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου τάσεις ὑπέθαλπε καὶ ἡ Αὐτοκράτειρα τῆς Ρωσίας Αἰκατερίνη β' (1762—1776), ἥτις, πρὸς τοὺς ἄλλοις, ἀπέστειλεν εἰς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς ἐκ Πετροπόλεως τὸν Γ. Ὀργιον Παπάζωλην, πρὸς προπαρασκευὴν ἐξεγέρσεως αὐτῶν κατὰ τῶν τούρκων. Ὁ Παπάζωλης ἦλθε κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Ἠπειρον, ἔνθα πάντες κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, ὑπεδέχθησαν ἐνθουσιωδῶς τὰς προτάσεις αὐτοῦ. Κατελθὼν ὕστερον εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν συνεννοήθη μετὰ τῶν προϋχόντων καὶ τῶν ἀρματωλῶν ἀποστείλας δ' ἐκεῖθεν εἰς Ναυπακτίαν, Δωρίδα καὶ Παρνασσίδα ἀποστόλους διεπέρασεν εἰς Πελοπόννησον ἔνθα διάφορα συγκροτήσας συμβούλια κληρικῶν καὶ λαϊκῶν καθώρισε τὰ τῆς ἐξεγέρσεως. Ἰδιαζόντως δὲ συνεννοήθη ὁ Παπάζωλης μετὰ τῶν μητροπολιτῶν Κορίνθου, Παλαιῶν Πατρῶν, πρῶτην Πατρῶν καὶ προέδρου Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων Δανιήλ, Λακεδαιμόνος Ἀνανίου Λαμπάρδη τοῦ ἐκ Δημητσάνης, τοῦ Μ. Οἰκονόμου Καλαβρύτων Παναγιώτου καὶ ἄλλων, ἀλλ' οἱ τούρκοι, ὑποπεύσαντες φαίνεται τὰς συνεννοήσεις, συνέλαβον καὶ ἐφόνευσαν, πρὸς τοὺς ἄλλοις, τὸν Λακεδαιμόνιος Ἀνανίαν (1767) ἀποκεφαλίσαντες αὐτόν¹. Ὁ Ἀνανίας, Λαμπάρδης ἐπονομαζόμενος, ἦτο λίαν διακεκριμένος Ἱεράρχης ἐκ Δημητσάνης καταγόμενος, προωχημῆτις δὲ Ἐπίσκοπος Καρϋουπόλεως καὶ εἶτα Δημητσάνης, ἐξ ἧς μετετέθη εἰς τὴν μητρόπολιν Λακεδαιμονίας. Ἀπολαύων μεγάλου κύρους οὐ μόνον μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ τῶν τούρκων ἦτο

διαβάς τὸν Σαῦον καὶ τὸν Δούναβιν κατέφυγεν εἰς τὸ Αὐστριακὸν ἔδαφος. Οἱ τούρκοι ἐξεδικήθησαν ἀγρίως τοὺς ὑπολειφθέντας Σέρβους, οἵτινες διέτρεξαν μεγίστους κινδύνους ἐξισλαμισμοῦ, ἀλλὰ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐμερίμνησε περὶ αὐτῶν. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν) Αἱ Ὀρθόδοξαι Ἐκκλησίαι Σερβίας καὶ Ρουμανίας κατὰ τὸ ἱστορικὸν αὐτῶν παρελθὼν καὶ τὴν νέαν συγκρότησιν. Ἐν Ἱεροσολύμοις 1923, σ. 14. 15.

1. Περὶ. *Ἐναγγέλου Σαβράμη*, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Δημητσάνης, ἐν Ἀθήναις 1932, (Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Θ' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν) σ. 222 καὶ τὴν αὐτόθι βιβλιογραφίαν.

εἰς τῶν Γερουσιαστῶν τῆς Πελοποννήσου (Μωραγιὰν Βιλαετλῆς). Παρὰ τὸν φόνον αὐτοῦ καὶ ἄλλων αἱ συνεννοήσεις ἐξηκολούθησαν, γινόμεναι ταυτοχρόνως ἐν Μολδοβλαχίᾳ, Σερβίᾳ, Μαυροβουνίῳ, ἔνθα παρουσιάσθη μυστηριώδης τις μοναχὸς Στέφανος συνταράξας τὰ πνεύματα καὶ ἐμποιήσας τοιοῦτον τρόμον εἰς τοὺς τούρκους, ὥστε οὗτοι ἐνόμιζον αὐτὸν διατρέχοντα πάσας τὰς χώρας καὶ ἐξεγείροντα ἐξ ὀνόματος τῆς Ρωσίας τοὺς λαοὺς κατὰ τῶν τούρκων. Ὁ μητροπολίτης Μαυροβουνίου Σάβας ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ παρασκευαζομένου κινήματος, ἀλλὰ τοῦτο κατεπνίγη ὑπὸ τῶν τούρκων. Ὅτε δὲ παραδόξως πῶς διεδόθη ὅτι ὁ μυστηριώδης Στέφανος παρουσιάσθη καὶ ἐν Ρωσίᾳ (Ἀρετσού) τῆς Βιθυνίας, διανείμας δῆθεν ἄφθονα χρήματα καὶ ἐπαναστατικὰς προκηρύξεις, συνελήφθησαν οἱ διδάσκαλοι τῆς ἐκεῖ ἑλληνικῆς Σχολῆς (Φεβρουάριος 1669) Ἀγάπιος ἱερομόναχος καὶ Διονύσιος μοναχὸς, Πελοποννήσιοι καὶ ὁ ἐκ Θεσσαλίας Κωνσταντῖνος μετὰ τεσσάρων ἐτέρων προκρίτων, οὓς ἀνέκριναν ὑπὸ μεγίστας προφυλάξεις ἐν νυκτὶ περὶ τοῦ φαντασιώδους Στεφάνου. Καίτοι δὲ οἱ ἀτυχεῖς ἐβεβαίουν ὅτι οὐδὲν γινώσκουσι, σκληρῶς ἐβασανίζοντο, ἀπαχθέντες εἰς ΚΠολιν πρὸ τοῦ Μ. Βεζύρου, ἵνα φανερώσωσι ποῦ εὕρισκεται ὁ Στέφανος καὶ ἡ παρακαταθήκη τῶν ὑπ' αὐτοῦ δῆθεν δοθέντων χρημάτων καὶ τὰ τῆς συνωμοσίας ἐν γένει. Καὶ ὁ μὲν διδάσκαλος Κωνσταντῖνος ἀπέθανεν, ἀσθενήσας ἐκ τῶν δαρμῶν καὶ προπηλακισμῶν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐκρατήθησαν δέσμιοι ἐν τῇ φυλακῇ ἐπὶ τρεῖς μῆνας¹. Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ κηρυχθέντος ὑπὸ τῆς Αἰκατερίνης τοῦ πολέμου κατὰ τῆς Τουρκίας (1768) ἐξηγέρθησαν ἐν Πελοποννήσῳ οἱ Ἕλληνες διὰ τοῦ Ἀλεξίου καὶ Θεοδώρου Ὁρλώφ. Πρῶτος ὑψώσας τὴν σημαίαν τῆς Ἐπαναστάσεως ὁ μητροπολίτης Π. Πατρῶν Παρθένιος, συμμετέσχον δὲ αὐτῆς, σὺν ἄλλοις, οἱ Ἐπίσκοποι Μεθώνης, Κορώνης καὶ Καλαμῶν. Καὶ διέπραξαν μὲν μεγάλα πολεμικὰ κατορθώματα οἱ Ἕλληνες, ἀλλ' ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ τῶν Ρώσων τὰ πάνδεινα ὑπέστησαν².

Ἡ ἐκδίκησις τῶν τούρκων ὑπῆρξε τρομερὰ. Ἐν τῷ Σουλτανικῷ διβανίῳ συνεζητήθη σοβαρῶς τὸ ζήτημα περὶ γενικῆς σφαγῆς τῶν Ἑλλήνων, ἀδιακρίτως φύλου καὶ ἡλικίας. Πάντες εὐρέθησαν σύμφωνοι ἐν τῇ ἐκτελέσει τοιοῦτου ἀπανθρώπου βουλεύματος, μόνος δὲ ἀντέστη ὁ ναύαρχος Χασάν Τζεζαϊρλῆς, ὅστις μὴ δυνάμενος ἄλλως νὰ πείσῃ τὸ κακοῦργον ἐκεῖνο συνέδριον εἶπεν «ἐὰν φονευθῶσι πάντες οἱ Ἕλληνες ποῖος θὰ πληρώσῃ φόρους»;³ Καὶ οὕτως ἀπετράπησαν οἱ σύμβουλοι τοῦ Σουλτάνου ἀπὸ τοῦ κακοῦργήματος ὅπως μὴ ζημιώσι τὸ Κράτος. Ἀλλὰ τ' ἀρξάμενα καὶ ἐπὶ ἔτη

1. *Σεργίου Μωραγιῶν, Ἐκκλησι. Ἱστορία, παρὰ Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλιοθ. Γ, 267 ἐξ. Καισαρίου Δαπόντε, Ἱστορικὸς Κατάλογος ἀνδρῶν ἐπισήμων, παρὰ Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλιοθ. Γ, 83. Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, σ. 439. Κοῦμα, Ἱστορίαι, I, 403. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, σ. 452 ἐξ.*

2. *Παπαρρηγοπούλου, Ἱστορία, Ε, 641 ἐξ.*

3. *H. Jos. Schmitt ἐνθ' ἀν. σ. 13.*

διαρκέσαντα δεινὰ τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξαν ἀπερίγραπτα. Ἐπὶ τῇ προφάσει ἀφοπλισμοῦ αὐτῶν προέβησαν οἱ τούρκοι εἰς μεγάλας καὶ ἀνηκούστους βιαιοπραγίας, ἐπέβαλον νέους βαρυντάτους φόρους, ἐκακοποίησαν καὶ ἐφόνευσαν πλείστους χριστιανούς ἔν τε τῇ Βασιλευούσῃ καὶ ἔν ταῖς Ἐπαρχίαις. Ὁ ἡγεμὼν τῆς Μολδαβίας Γρηγόριος Καλλιμάχης (1766—69) καὶ ὁ Μ. Διερχμηνεὺς τῆς Υ. Πύλης Νικόλαος Σουῦτσος ἐκαρατομήθησαν (29 Αὐγούστου 1769)¹, ἄλλοι ἐφυλακίσθησαν ἢ ἐξωρίσθησαν μετὰ τοῦ Πατριάρχου ΚΠ. Μελετίου β' (1768—1769), ὅστις καὶ ἐν ΚΠόλει καὶ ἐν Μυτιλήνῃ, ὅπου ἐξωρίσθη, ἀνεκδιηγῆτους ἔπαθε κακώσεις². Μετὰ τοῦ Πατριάρχου Μελετίου συννυπεβλήθη ἐν τῇ φυλακῇ εἰς βασάνους ἀποθανῶν ἐξ αὐτῶν ὁ Μ. Οἰκονόμος τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντίνος, ὡσαύτως ὁ Πρωτοσύγκελλος Δανιήλ, ὁ Ἀρχιδιάκονος Γαβριήλ καὶ ἄλλοι τοῦ Πατριαρχείου ἀνώτεροι κληρικοί καὶ ὑπάλληλοι. Ἀπέθανε δ' ἐν τῇ φυλακῇ ὁ Ἐπίσκοπος Καρύστου Ἰάκωβος καὶ ὁ μητροπολίτης Λήμνου μετὰ πολλὰς βασάνους ἐθανατώθη. Ὁ Πατριάρχης Μελέτιος ἅμα βληθεὶς εἰς φυλακὴν ὑπέβαλε τὴν ἀπὸ τοῦ θρόνου παραίτησιν πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον ἐκλέξασαν διάδοχον αὐτοῦ τὸν Θεοδόσιον β' (1769—1773), ὅστις οὐ μόνον δι' ἐγκυκλίων προσεπάθησε νὰ καθησυχᾷ τοὺς χριστιανούς ἀλλὰ καὶ ἐξηναγκάσθη νὰ προβῇ εἰς καθαιρέσιν τοῦ πρώην Πατριάρχου ΚΠ. Σεραφεῖμ β' (1756—1760) διότι οὗτος ἐφησυχάζων τότε ἐν Ἀγίῳ Ὄρει κατέφυγεν ἐκείθεν εἰς τὸν Ρωσικὸν στόλον καὶ δι' ἐγκυκλίαν προέτρεψε τοὺς Ἕλληνας εἰς ἐξέγερσιν κατὰ τῶν τυραννῶν³. Ἐκ τῆς τοιαύτης διαγωγῆς τοῦ Σεραφεῖμ, καταφυγόντος ὕστερον εἰς Ρωσίαν, ἐξημιώθησαν μέγανως τὰ Μοναστήρια τοῦ Ἀγίου Ὄρους παρὰ τοῦ Σουλτάνου. Ὅποια δέ τις ἦτο ἡ κατάστασις καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐγκυκλίου τοῦ Θεοδοσίου β' ἣν ἐξέδωκεν οὗτος πρὸς τὸν λαὸν τῆς ΚΠ. τῷ 1772 ἐπὶ ταῖς ἑορταῖς τοῦ Πάσχα καὶ δι' ἧς ἐκοινοποίει διαταγὴν τοῦ Μ. Βεζύρου ὅπως «κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς Λαμπρᾶς (=τοῦ Πάσχα) περάσωσιν οἱ χριστιανοὶ ραγιάδες μὲ ἡσυχίαν καὶ σεμνότητα χωρὶς χοροῦς καὶ τραγούδια καὶ παιγνίδια καὶ νὰ μὴν περιπατῶσι μαζομένοι εἰς τοὺς δρόμους μήτε νὰ πηγαίνωσιν εἰς τὸ Μπαλουκλὶ καὶ Ἐγρικαπὶ καὶ εἰς ἄλλα ἀγιάσματα, ἀλλὰ νὰ ἡσυχάζουσιν εἰς τὰ ὀσπητὰ καὶ τοὺς ὄνταδες τῶν. Πρὸς τούτοις νὰ μὴ φοροῦν καλπᾶκια ὑψηλά, γούναις μὲ προφυλλία μεγάλα καὶ ἄλλα φορέ-

1. *Σταματιάδου*, ἐνθ' ἀν. σ. 127. 132—3. Λεπτομερέστερον περὶ τῶν ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ὁρλώφ παθημάτων τῶν Ἑλλήνων ἴδε, Ἱστορικά ἀπομνημονεύματα Μελετίου Πατριάρχου τοῦ Τενεδίου ὑπὸ Γ. Ἀρ. ἐν «Πανδώρα» ΙΑ' σ. 574 ἐξ. II. *Κοντογιάννη*, Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον (1768—74) Ἐν Ἀθήναις 1903. *Τάνη Κανδηλώρου*, Ὁ Ἀρματολισμὸς τῆς Πελοποννήσου, σ. 60 ἐξ.

2. *Σεργίου Μακραιῶν*, Ἐκκλῆσ. Ἱστορία παρὰ Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλιοθήκη, Γ, 270 ἐξ.

3. *Σεργίου Μακραιῶν*, ἐνθ' ἀν. σ. 287 ἐξ.

ματα μπίτικα καὶ ὀποῦ ἀνήκουν εἰς τοὺς κρατοῦντας ἡμῶν δηλ. σαλβάρια καὶ μηντάνια καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐμποδισμένα φορέματα, ἀλλὰ νὰ φυλάττωσιν ἀπαρασαλεύτως τοὺς προεκκεδομένους βασιλικούς ὁρισμούς περὶ τῶν ἐνδυμάτων». Μὴ ἀρκεσθεῖς ὁ Πατριάρχης εἰς τὴν πρώτην ἐγκυκλίον ἐπανελάβε τ' ἀνωτέρω καὶ διὰ δευτέρας ἐγκυκλίου, συστήσας τοῖς χριστιανοῖς νὰ προσέξωσι καὶ νὰ περάσωσι τὰς ἀγίας ἐορτὰς «μὲ ἡσυχίαν καὶ εὐταξίαν καὶ μὲ φορέματα ταπεινὰ καὶ πενιχρὰ εἰς τὰ ὀσπήτια καὶ εἰς τοὺς ὄνταδες τῶν»¹. Ταῦτα ἀνεκκοῖν καὶ παρήγγειλεν ὁ Πατριάρχης Θεοδοσίος πρὸς τὸ ποιμνιον αὐτοῦ, ἐμφαίνοντα τὴν φρικαλέαν κατάστασιν τῶν ὑποδοῦλων, παρὰ δὲ τὴν νομοτάγειαν αὐτοῦ ὁ Πατριάρχης καὶ εἰς φόρους βαρυντάτους ὑπεβλήθη καὶ εἰς παραίτησιν ἀπὸ τοῦ θρόνου ἐξηναγκάσθη, μετὰ τεσσάρων περιόπου ἐτῶν ἀρχιερατείας, καθ' ἃ οἱ χριστιανοὶ ἐτέθησαν ἐκτὸς παντὸς νόμου, ἀφοῦ τῷ 1770 ἐπισήμως ὁ Σεῖχ οὐλ Ἰσλάμ ἐξέδωκε φετφάν, καθ' ὃν «κατὰ πᾶσαν ἑπταετίαν οἱ ἄπιστοι (γραικοὶ) πρέπει νὰ βλαστολογῶνται (ἀποκεφαλίζονται)» συστηματοποιηθείσης οὕτω τῆς σφαγῆς τῶν χριστιανῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἐπισήμου Κράτους². Ἐν τοῖς παραλίοις πόλεσι τῆς Μικρασίας καὶ ἰδίως ἐν Σμύρῃ, ἐν Ἡπείρῳ, ἐνθα κατεστράφη ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν ἡ ἀκμάζουσα Μοσχόπολις καὶ ἠρημώθησαν πολλὰ περὶ αὐτὴν κῶμαι, ἀκατάπανστοι ἦσαν αἱ σφαγαὶ τῶν χριστιανῶν. Ἐλεηλατήθησαν δὲ ἡ Θεσσαλία ὑπὸ τῶν Γενιτσάρων καὶ ἡ Ἀκαρνανία ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν, ἀλλ' ὄλως ἀπεριγρόπτους καταστροφὰς ἔπαθεν ἡ Πελοπόννησος ὑπ' αὐτῶν. Ναοί, Μοναί, Σχολεῖα κατεστράφησαν καὶ ἠφανίσθησαν, ἄπειρα πλήθη χριστιανῶν ἱερωμένων, μοναχῶν λαϊκῶν, παίδων, γερόντων, γυναικῶν δορυάλωτοι καὶ αἰχμάλωτοι διασπαρέντες ἀγελήδον ὡς ἄλογα ζῶα ἐπωλοῦντο καὶ ἠγοράζοντο ἐν ταῖς ἀγοραῖς τῶν πόλεων. Οἱ μοναχοὶ τῆς Μονῆς Μ. Σπηλαιῶν σώσαντες τουρκικὰς τινας οἰκογενείας τῶν Καλαβρυτῶν καὶ τῶν περιχώρων προέλαβον τῆς Μονῆς ἐκείνης τὴν καταστροφὴν. Οἱ ἐπιδραμόντες τὴν Πελοπόννησον Ἀλβανοὶ μετέβαλον αὐτὴν εἰς ἄμορφα ἐρείπια, ἐδέησε δὲ μετὰ πολλῶν ἀγώνων νὰ ἐκτοπίσῃ ἐκεῖθεν ἡ τουρκικὴ Κυβέρνησις τὰ ληστρικὰ αὐτῶν στίφη. Οἱ διασωθέντες χριστιανοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐκπατρισθῶσι, πολλοὶ δὲ μεταναστεύσαντες εἰς Αὐστρίαν καὶ δὴ εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ρωσίαν ἴδρυσαν ἀκαμάλας ἀποικίας καὶ νέας πόλεις³. Χάριν τῶν ἐν Ρωσίᾳ

1. **Θ. Βολίδου**, Πῶς ἐορτάζετο τὸ Πάσχα ἐν ΚΠόλει κατὰ τὸ ἔτος 1722. Περιοδ. «Παναθήναια» Ε, 1909 ἀριθ. 109. «Ἱερὸς Σύνδεσμος» ΙΒ, 1909, ἀριθ. 94.

2. **Κωνστ. Οἰκονόμου**, Λόγοι, σ. 253. Παρόμοια συνέβαινον καὶ ἐν ἄλλαις χώραις, ἀκριβῶς δὲ περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ Σερβικοὶ πληθυσμοὶ Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης κατὰ μέγιστον μέρος ἐξισλαμίσθησαν πρὸς ἀποφυγὴν τῶν καταπιέσεων.

3. Περὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς μεσημβρινῆς Ρωσίας, «Ν. Πανδώρα» Δ, 1853, σ. 40-5. 54-8. 76-82. 100-1. **Κ. Παλαιολόγου**, Ὁ ἐν τῇ νοτίῳ Ρωσίᾳ Ἑλληνισμὸς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, «Παρνασσός» Ε, 1881, σ. 409—

πολυαριθμὸν Ἑλλήνων ἢ Αὐτοκράτειρα τῆς Ρωσίας Αἰκατερίνη συνέστησε τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Σλαβονίου καὶ Χερσῶνος, εἰς ἣν ἐχειροτονήθη τῇ 1 Ὀκτωβρίου 1775 ὁ περικληθεὶς Εὐγένιος Βούλγαρις. Τοῦτον μετὰ τετραετίαν παραιτηθέντα διεδέχθη ὁ ἐφάμιλλος αὐτῷ Νικηφόρος Θεοτόκης (†1800). Πολλοὶ δὲ Ἀρχιερεῖς τῆς Πελοποννήσου καὶ ἄλλοι κληρικοὶ φεύγοντες τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Ἀλβανοὺς κατέφυγον εἰς Ρωσίαν ἢ ἀλλαχοῦ. Ἐν αὐτοῖς διεκρίνετο ὁ Κορίνθου Μητροπολίτης Μακάριος Νοταρᾶς, ἐγκατασταθεὶς ἐν Χίῳ, ἔνθα καὶ ἐτελεύτησεν ὁσίως τὸν βίον τῇ 16 Ἀπριλίου 1805, ἐπιφανεστάτην καταλαβὼν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θέσιν διὰ τῆς ἀγιότητος τοῦ βίου, τῆς ἐπωφελεστάτης δράσεως καὶ τῶν συγγραφῶν. Ἐκτὸς τῶν κληρικῶν ἀπεδήμησαν εἰς διαφόρους χώρας καὶ δὴ εἰς Ρωσίαν, ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας προσενεγκόντες εἰς αὐτὴν λαϊκοὶ διαπρεπεῖς καὶ λόγοι ἀνδρες. Καθόλου δὲ εἰπεῖν ἢ ὑπὸ τῶν Ρώσων προκληθεῖσα ἀτυχεστάτη ἐκείνη ἐπανάστασις τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξεν εἰς αὐτοὺς καὶ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς πηγὴ ἀνεξάντλητος συμφορῶν. Τῷ 1768 ἀποφασίσας ὁ Σουλτᾶνος νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Ρωσίας διέταξε νὰ ἐξαχθῇ ἐν πομπῇ ἢ σημαίᾳ τοῦ προφήτου (σαντζάκ-σχερίφ) ἧς ἡ θεὰ ἐξήπτα τὸν φανατισμὸν τῶν Μουσουλμάνων κατὰ τῶν Χριστιανῶν¹. Ἦτο δὲ ἀπηγορευμένον εἰς τούτους ν' ἀτενίζωσι πρὸς αὐτήν. Ἀλλὰ χριστιανοὶ τινες τῆς ΚΠ. ἐκ περιεργείας, ἀθέατοι ὡς ἐνόμιζον καὶ κεκρυμμένοι ὀπισθεν παραπετασμάτων παραθύρων, παρηκολούθησαν τὴν πομπὴν τῆς σημαίας, τοῦρκος δὲ τις ἀντιληφθεὶς αὐτοὺς προὐκάλεσε τοὺς ὁμοπίστους αὐτοῦ νὰ ἐπιτεθῶσι καθ' ἀπάντων τῶν χριστιανῶν. Ἐπηκολούθησεν ἀγρία ἐξέγερσις καὶ γενικὴ σφαγὴ αὐτῶν ἐν ΚΠόλει ἀδιακρίτως ἡλικίας καὶ γένους. Φρικώδη ἐπεισόδια βαρβαρότητος καὶ θηριωδίας συνέβησαν ἐν ταῖς ὁδοῖς καὶ ἐν ταῖς οἰκίαις τῆς ΚΠόλεως ἐπὶ μίαν ἡμέραν. Οἱ εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ διεμαρτύροντο, ἀλλ' ὁ Μ. Βεζύργης ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ εὔρη τοὺς ἐνόχους τῶν σφαγῶν καὶ τῶν ἀπεριγράπτων ἐκείνων ἀτιμώσεων².

Ὅτχ' ἦρτον τῇ 10 (21) Ἰουλίου 1774 μετὰ τὴν λήξιν τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου ὑπεγράφη ἡ συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ Καΐνασιτζῆ (παρὰ τὴν Σιλίστριαν), δι' ἧς ἡ Τουρκία ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ προστατεύῃ πάντοτε τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ τοὺς ναοὺς αὐτῆς, νὰ μὴ καλύῃ τὴν ἐλευθέραν αὐτῆς ἄσκησιν, τὴν οἰκοδομὴν νέων ναῶν καὶ τὴν ἐπισκευὴν τῶν παλαιῶν, καὶ νὰ δέχηται παραστάσεις τῆς Ρωσίας ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου χρι-

420. 534—50 585—616. *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν) Ἱστορία τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησ. Σχολῆς, Ἐν Ἀθήναις 1919, σ. 2 ἐξ.

1. Περὶ βλ. *Σεργίου Μακρῆου*, ἐνθ. ἀν. σ. 269 ἐξ.

2. César Fanin, *Histoire de la rivalité et du protectorat des Eglises chrétiennes en Orient*, Paris 1853, σ. 287.

στιανικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς'. Δυστυχῶς αἱ σπουδαιόταται αὐταὶ διατάξεις τῆς ρωσοτουρκικῆς συνθήκης ἔμειναν ἐπὶ τοῦ χάρτου καίτοι ὑπεγράφησαν ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Χαμίτ α' (1774—1779), ὅστις διετέλει ὑπὸ χριστιανικῆν ἐπίδρασιν. Μετὰ τῶν ἐκ Πελοποννήσου αἰχμαλώτων Ἑλλήνων καὶ Ἑλληνίδων τῶν διὰ τὰ ἀνάκτορα τοῦ Σουλτάνου προωρισθέντων ἦτο καὶ τις θυγάτηρ ἱερέως ἐκτάκτου καλλονῆς, ἣν ὁ Σουλτάνος ὡς ἴδιαν προσέλαβε σύζυγον. Ὁ πατὴρ τῆς ἀτυχοῦς κόρης μεταβάς εἰς ΚΠολιν ἐνήργησε διὰ τοῦ τραπεζίτου τῆς Σουλτανικῆς Αὐλῆς Δημητρίου Σκαναβῆ ὅπως παραλάβῃ αὐτήν, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσε. Μείνασα δ' ἐν τῇ Αὐλῇ τοῦ Σουλτάνου ὡς σύζυγος αὐτοῦ ἐπέδρασεν ἐπ' αὐτὸν καὶ διέθηκεν αὐτὸν εὐμενῶς ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν¹.

Ἄλλὰ κατ' οὐσίαν ἡ κατάστασις τούτων οὐδαμῶς ἐβελτιώθη ὡς ἀπέδειξεν ἡ τῷ 1775 γενομένη ἀπόπειρα ἐπισκευῆς τῶν ναῶν τῆς Κιπόλεως ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Σωφρονίου β' (1774—1780). Οἱ τότε λαϊκοὶ Ἐπίτροποι τοῦ κοινοῦ, οἵτινες ἐζήτησαν νὰ λάβωσιν εἰς χεῖρας αὐτῶν τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας θελήσαντες νὰ εὐπροσωπήσωσι πρὸς τὸν λαὸν διὰ σπουδαίου τινὸς ἔργου ἐζήτησαν τὴν ἄδειαν τοῦ Μ. Βεζύρου ὅπως τοὺς ἐν Κιπόλει ναοὺς ἐπισκευάσωσιν. Ὁ δὲ ἐπέτρεψε σιωπηρῶς καὶ ἀνευτῶν νομίμων διατυπώσεις. Σπεύσαντες δὲ οἱ Ἐπίτροποι τοῦ κοινοῦ συνεκάλεσαν τοὺς κατὰ μέρος τῶν ναῶν ἐπιτρόπους καὶ προέτρεψαν αὐτοὺς ν' ἀρχίσωσιν ἀμέσως τὴν ἐπισκευήν. Ἐκεῖνοι, τοιαύτην λαβόντες ἀπόλυτον ἄδειαν, ἐφιλοτιμήθησαν οὐ μόνον τὰ σαθρὰ καὶ διερρωγῶτα τῶν ναῶν νὰ ἐπισκευάσωσιν, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς καλῶς ἔχοντας ἐκ βάρθρων ν' ἀνοικοδομήσωσι. Ἐκαστος δὲ ἐφιλοτιμεῖτο νὰ ὑπερβῇ τὸν ἕτερον. Καὶ ἐπληρώθη λοιπὸν ἡ πόλις μεγάλου θορύβου διὰ τοῦ πλήθους τῶν μετακοιμιζομένων ὕλικῶν καὶ περὶ τὰς οἰκοδομὰς κινήσεως. Ὁ πολὺς λαὸς βλέπων τὴν ἀσυνήθη ἐκείνην κίνησιν καὶ τὴν ἐλευθερίαν μεθ' ἧς διενηργεῖτο τὸ ἔργον τῆς ἐπισκευῆς τῶν ναῶν ἐπίστευσε φήμην τινὰ καθ' ἣν ἡ ἄδεια πρὸς τοῦτο εἶχε δοθεῖ διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ρώσου Πρεσβευτοῦ Νικολάου Ρεπνίνου. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἡ φήμη αὕτη διαδοθεῖσα καὶ εἰς τὸν τουρκικὸν ὄχλον ἐξήγειρεν αὐτὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν μετὰ μεγάλου φανατισμοῦ. Καταγγελλαὶ ἐπεδόθησαν κατὰ τοῦ Μ. Βεζύρου, ὃν ἐλοιδοροῦν οἱ φανατικοὶ ὅτι καλλύνει καὶ μεγεθύνει τῶν χριστιανῶν τὰ σεβάσματα. Ὁ Μ. Βεζύρης ἔν' ἀποκρούσῃ τὴν κατηγορίαν ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ προλάβῃ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Σουλτάνου ὄχι μόνον ἠρνήθη ὅτι ἔδωκεν ἄδειαν πρὸς ἐπισκευήν τῶν ναῶν ἀλλὰ καὶ διέταξε νὰ καταστραφῶσι μὲν τὰ ἐπισκευασθέντα νὰ συλληφθῶσι δὲ καὶ αὐστηρῶς τιμωρηθῶσιν οἱ ἐπιχειρήσαντες τὰς ἐπισκευὰς. Ἡ ἐκτέλεσις τῆς

1. Αὐτόθι σ. 274.315. W. Eton, ἐνθ. ἀν. 11,47 ἐξ. 85 ἐξ. Neroulos, ἐνθ. ἀν. σ. 90. Gerwinus, A. 33.34.

2. Neroulos, ἐνθ' ἀν. σ. 93.

σκληρᾶς ἀποφάσεως ἐνεποίησε φοβίην εἰς τοὺς χριστιανούς, ἐσκέφθησαν δὲ οἱ ἀρχιερεῖς πρὸς σωτηρίαν τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐπιτρόπων νὰ ἐπιρροίψωσι τὴν εὐθύνην εἰς τὸν Πατριάρχην Σωφρόνιον καὶ νὰ προληφθῇ τὸ κακὸν διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ θρόνου. Ἐπιρροήθη ὁ Πατριάρχης γραφῆς πρὸς τὸν «πρωτοσπαθάριον» τοῦ Σουλτάνου ὅτι ὁ χριστιανικὸς λαός, ἀναταραχθεὶς τῇ εὐμενείᾳ τούτου πρὸς αὐτόν, ἐτόλμησε νὰ ἐπισκευάσῃ τοὺς ναοὺς, παρεκάλεισεν αὐτόν νὰ σώσῃ καὶ αὐτὸν τὸν Πατριάρχην καὶ τὸν λαὸν ἀπὸ τῶν ἐπαπειλουμένων αὐτοὺς δεινῶν. Ὁ πρωτοσπαθάριος ὠμίλησε μετὰ τοῦ Μ. Βεζύρου, ὃν εὐφρῶς ὁ Πατριάρχης ἀπῆλλαξε τῆς κατηγορίας ὅτι ἔδωκεν ἄδειαν ἐπισκευῆς τῶν ναῶν καὶ οὕτως ἀνεστάλη πᾶσα τιμωρία, ἣν εἶχε διατάξει ὁ Μ. Βεζύρης. Ἡ ζημία ὅμως ὑπῆρξε μεγάλη διότι ἐκτὸς τῶν μεγάλων δαπανῶν καὶ τοῦ καταστραφέντος οἰκοδομησίμου ὑλικοῦ, ὁ φανατικὸς ὄχλος ὄχι μόνον δὲν ἐπέτρεψε πλέον ν' ἀνοικοδομηθῶσιν οἱ καταστραφέντες ναοί, ἀλλὰ καὶ μετὰ μείζονος μανίας παρημποδίζον οἰανδήποτε ἐπισκευὴν τῶν ὑπολειφθέντων, «μανία λυσσώδης κατὰ τῶν ἱερῶν ἐνέσκυψε γενικῶς ὥστε ἀπανταχοῦ μὴ στέργειν ἀνοικοδομεῖν καὶ τὰ περιόικα τῶν ναῶν καὶ κελλίον που πάροικον ἱερῶν ἢ μοναχῶν, καὶ περιεθρεῖν συνεχῶς καὶ διερευνᾶν τοὺς ναοὺς, εἴπου ἦλος καινὸς καὶ μετήλλακτο κέραμος, πάντων ἐξουσίαν καὶ τόλμην λαβόντων τῶν δυσεβῶν καταδιώκειν εἰς βλάβην καὶ μαρτυρεῖν εἰς ζημίαν»¹.

Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ὑποδοῦλου λαοῦ τελευτῶντος τοῦ ἰη' αἰῶνος. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐκτὸς τῶν χρηματικῶν φόρων καὶ εἰσφορῶν ἡ Ἐκκλησία ὑπεχρεώθη νὰ παρέχῃ τακτικῶς εἰς εἶδη διαφόρους εἰσφοράς. Οὕτω λ.χ. τὸ Πατριαρχεῖον ἔδει νὰ προσφέρῃ εἰς τὰ Σουλτανικὰ Ἀνάκτορα 986 ὀκάδας μέλιτος, 747 ὀκ. ἐλαίου καὶ 575 ὀκ. ἐλαίων. Κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ἁγ. Γεωργίου ἔδιδε 172 ἀρνία καὶ κατὰ τὸ Ραμαζάνιον διάφορα ποσὰ εἰς εἶδη καὶ εἰς χρήματα ὡς καὶ κατὰ τὸ Βαϊράμιον τῶν τούρκων ὑφάσματα ἀξίας 3.443 γροσιῶν². Ὡσαύτως ἐδίδοντο ὑφάσματα καὶ 6.750 γροσία εἰς διαφόρους κατὰ τὰς Πατριαρχικὰς ἀλλαγὰς καὶ ὁρισμέναι ὀκάδες κοβάτος εἰς τὰ Ὀρτζάνι τῶν Μπασταντζίδων. Ἐπιρροήθη δὲ τὸ χρέος τοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὸν Ἀθ. Ὑψηλάντην εἶχεν ἀνέλθει εἰς 1350 πονγγεῖα³. Τῷ 1788 τὸ Πατριαρχεῖον ἦτο ὑποχρεωμένον νὰ παρέχῃ ἐτησίως δισχιλίους ἑλληνας ναύτας διὰ τὸ τουρκικὸν ναυτικὸν καὶ νὰ συντηρῇ αὐτοὺς συμπληροῦν τὸ σιτηρέσιόν των⁴. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπὶ Πατριάρχου Προκοπίου τὸ Πατριαρχεῖον ὑπεχρεώθη νὰ πληρώσῃ 5.000

1. *Σεργίου Μανραῖου*, ἐνθ' ἀν. σ. 307—311.

2. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», Α, 50.

3. Ὑψηλάντου, ἐνθ' ἀν. σ. 652.

4. Αὐτόθι, σ. 683. 708. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» Α, 33. *Σεργίος Μανραῖος*, ἐνθ' ἀν. σ. 359. 370.

δκάδας ἀσήμου ἀργύρου ἀντιστοιχοῦν πρὸς 150.000 γροσίων! Ἡ ἀπαίτησις δὲ αὕτη ἐπανελήφθη καὶ βραδύτερον¹.

Ἀντίδρασις κατὰ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ.

Πολλαχοῦ δ' ἐξηκολούθουν καὶ οἱ βίαιοι τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμισμοί, τὸ δὲ χερίστον πάντων οἱ λατῖνοι ἱεραπόστολοι, οἷονεὶ ἀμιλλώμενοι πρὸς τοὺς ἑτεροθρήσκους διώκτας τῶν ὀρθοδόξων, ἠγωνίζοντο ὅπως προσηλυτίσωσιν αὐτούς. Ἀρχομένου τοῦ ιη' αἰῶνος οἱ λατῖνοι ἐπέτειναν τὰς δυνάμεις αὐτῶν ἰδίως ἐν Συρίᾳ, ὅπου ἤδη ἀπὸ τοῦ προηγουμένου αἰῶνος ἐφαίνοντο τελείως ἐπικρατήσαντες διὰ τῆς οὐνίας². Ὁ ὀρθόδοξος Πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἀθανάσιος γ' (1686—1724) μεταβάς εἰς ΚΠολιν ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῶν λοιπῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν κατὰ τῆς λατινικῆς προπαγάνδας, ὅθεν τῷ 1722 συνεκροτήθη ἐκ ΚΠόλει Σύνοδος κατὰ λατίνων³, μετὰ διετίαν δὲ καθιέρθη ὁ οὐνίτης Πατριάρχης Ἀντιοχείας Κύριλλος καὶ ἐξεδόθη παρὰ τῶν ὀρθοδόξων Πατριαρχῶν Ἐγκύκλιος πρὸς τὸν λαόν⁴. Τῷ 1727 διὰ νέας Ἐγκυκλίου προέτρεπεν ὁ Πατριάρχης ΚΠόλεως Παΐσιος β' (1726—32. 1740—43. 1744—1748. 1751—52) τὸν ὀρθόδοξον λαὸν νὰ μὴ παρασύρηται παρὰ τῶν λατίνων⁵. Δυστυχῶς δὲ οἱ λατῖνοι ἐκτὸς ἄλλων μέσων μετεχειρίζοντο καὶ τὸ χρῆμα ὡς δέλεαρ τοῦ προσηλυτισμοῦ.

Τὰ σκάνδαλα τοῦ προσηλυτισμοῦ προὐκάλεσαν σφοδρὰν ἀντίδρασιν ἐκ μέρους τῶν ὀρθοδόξων εἰς τὴν ἀντίδρασιν δ' ἐκείνην ὀφείλεται ἡ ληφθεῖσα ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ΚΠ. Κυρίλλου ε' (1748—51. 1752—57) ἀπόφασις περὶ ἀναβαπτισμοῦ τῶν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν προσερχομένων λατίνων⁶. Ἡ ἀπόφασις αὕτη, καίτοι μὴ οὔσα σύμφωνος πρὸς τὰς ἀρχαίας διατάξεις περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν ἑτεροδόξων, ἐπεβλήθη ἔνεκα τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ ὄχλου ὑπὸ τινος μοναχοῦ Ἀδξεντίου, μάτην δὲ ἠθέλησαν νὰ καταργήσωσιν αὐτὴν οἱ ἐφεξῆς Πατριάρχαι. Ἡ πρόοδος τῆς προπαγάνδας δὲν ἀνεστάλη, δυστυχῶς, διὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης, τοῦναντίον δὲ αὕτη ἐνισχύθη καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει. Οὕτω κατὰ τὴν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἐποχὴν ἐπεβλήθη ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐν Ἐνετίᾳ Κοινότητος ὁ λατινόφωνος Ἐπίσκοπος Γρη-

1. Αὐτόθι, σ. 354. Ἐψηλάντου, ἐνθ. ἀν. σ. 707. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ιη' αἰῶνος ἐπεβλήθη καὶ τὸ λεγόμενον *μυρί*, ἀνερχόμενον εἰς 40.000 ἐτησίως καὶ αὐξηθὲν βραδύτερον. *Φιλαρέτου Βασιλείου*, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Γ'. β'. σ. 10.

2. Mansi, XXXVII, 118 ἐξ.

3. Αὐτόθι, σ. 127—202.

4. Αὐτόθι, σ. 207—217.

5. Αὐτόθι, σ. 887—911.

6. Αὐτόθι, σ. 575. *Ράλλη καὶ Πολτῆ*, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, Ε, 616.

γόριος Φατσέας, ὃν καθήρσε τὸ Πατριαρχεῖον ΚΠόλεως¹. Βραδύτερον ἐπὶ Πατριάρχου ΚΠ. Γαβριήλ δ' (1780—1785) ἀποκατεστάθη ἐν τῇ Κοινοῦτητι ἐκεῖνη ὁρθόδοξος Ἐπίσκοπος, ὁ Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου Σωφρόνιος, ἀλλ' οὗτος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος². "Ὅθεν ἡ τέως ἀκμάζουσα Ἑλληνικὴ Κοινότης τῆς Ἑνετίας περιῆλθεν εἰς παρακμὴν. Τελείως παρήκμασαν καὶ αἱ ἐν τῇ κάτῳ Ἰταλίᾳ Ἑλληνικαὶ Κοινότητες, διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν λατίνων ἀφομοιωθεῖσαι, πολλοὺς δὲ ἀπέκτησε ἐν τῇ Ἀλβανίᾳ ὀπαδοὺς ὁ παπισμὸς, ἐν δὲ τῇ Συρίᾳ ἔρριψε βαθείας τὰς ρίζας διὰ τῆς οὐνίας.

"Ἡ ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἠναγκάζετο ν' ἀμύνηται καὶ κατὰ τῆς λατινικῆς προπαγάνδας καὶ κατὰ τῶν βιαίων ἐξισλαμισμῶν, ἰδιαζόντως δ' ἐν Ἡπειρῷ, περὶ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν ἀποστολικῶς εἰργάσθη ὁ ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός³. Γεννηθεὶς ὁ Κοσμάς τῷ 1716 ἐξ εὐσεβῶν γονέων ἐν Ἀποκούρῳ τῆς Ναυπακτίας καὶ ἀνατραφεὶς ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου, ἐξεπαιδεύθη ἐν Σιγδίτῃ τῆς Παρνασσίδος παρὰ τῷ ἱεροδιδασκάλῳ Γερασίμῳ Λύτσιᾳ ἐπὶ δεκαετίαν (1722—1732), ἐξημάτισεν ἐπὶ μικρὸν ἱεροδιδάσκαλος, συνεπλήρωσε δὲ τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀθωνιάδι Ἀκαδημίᾳ καὶ ἠκροάσθη φιλοσοφικῶν μαθημάτων παρὰ τῷ ἐκ Μετσόβου Νικολάῳ Ζερτζούλῃ (1759). Προσελθὼν εἰς τὰς τάξεις τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν τῇ ἐν Ἁγίῳ Ὁρει Μονῇ Φιλοθέου κατελήφθη ὑπὸ τοῦ πόθου ἀποστολικοῦ κηρύγματος παρὰ τοῖς καταδυναστευομένοις ὑπὸ τῶν τούρκων δημοθνήσειν αὐτοῦ. "Ὅθεν μετέβη εἰς ΚΠολιν (1760), ἔνθα εἰργάζετο ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Χρυσανθος Αἰτωλὸς ὡς Σχολάρχης καὶ Καθηγητὴς τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας καὶ δι' αὐτοῦ τὸν πόθον αὐτοῦ κοινοποιήσας πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ τὸν Πατριάρχην ΚΠ. Σεραφεῖμ β' (1757—61) ἔτυχεν ἀδείας τοῦ κηρύγματος. Καὶ ἐκήρυξε μὲν κατ' ἀρχὰς ἐν τοῖς προαστείοις τῆς ΚΠ. τυχὼν δ' εἶτα καὶ τῆς ἐγκρίσεως τοῦ Πατριάρχου Σαμονῆλ (1763—68, 1773—74) καὶ εἰς τὴν Αἰτωλίαν μεταβάς, ἐκήρυξεν ἐν Ναυπάκτῳ, Γαλαξειδίῳ, Ἀγρινίῳ, Μεσολογγίῳ καὶ ἀλλαχοῦ, ἀκολουθούμενος πάντοτε ὑπὸ πεντηκοντάδος μοναχῶν. Ἐπανακάμψας δὲ εἰς Βασιλεύουσαν καὶ τ' ἀποτελέσματα τῆς ἀποστολικῆς αὐτοῦ περιουσίας ἀνακοινώσας πρὸς τὸν Πατριάρχην Σωφρόνιον

1. *Μ. Γεδεών*, Πατριαρχικαὶ πίνακες, σ. 657.

2. Αὐτόθι, σ. 667.

3. *Σπ. Οἰκονόμου*, Ὁ ἅγιος Κοσμάς, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» ΚΠ. ἔτ. Κ 1900 σ. 62 ἐξ. *Π. Ἀραβαντινοῦ*, Ἱστορία Ἀλῆ πασᾶ ἐν Ἀθήναις 1895, σ. 29-31. *Κ. Σάθα*, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σ. 487 ἐξ. *Α. Δημητράκοπούλου*, Προσθήκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν φιλολογίαν Κ. Σάθα, σ. 85-6. *Τρ. Εὐαγγελίδου*, Κοσμάς Αἰτωλός, ὁ ἰσαπόστολος (1714—1779) βίος καὶ ἔργα αὐτοῦ, Ἐν Βόλῳ 1912. Περιοδ. «Ἀθηνᾶ» ΚΖ, 1918, σ. 232. *Echos d' Orient*, IX, 149. *Γ. Γάγαρη*, Δωδώνη, εἰκονογραφημένον ἠπειρωτικὸν ἡμερολόγιον ἔτ. Α' 1896, σ. 103—114. *Ἀθηναγόρα*, Μ. Πρωτοσυγκέλλου, Θανάσης Βάγιας. ἐν ΚΠόλει 1921, σ. 35 ἐξ.

β' (1774—80), ἔλαβε καὶ τούτου τὴν ἄδειαν πρὸς τὸ κήρυγμα. Περιελθὼν δὲ τὰς ρωσσοκρατούμενας τότε νήσους τοῦ Αἰγαίου, διὰ τοῦ Ἁγίου Ὄρους διέτρεξε τὴν Μακεδονίαν κηρύττων τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, προὐχώρησεν εἰς τὴν Ἡπειρον καὶ μεταβάς ἐκεῖθεν εἰς Αἰτωλίαν, Ἀκαρνανίαν, Δωρίδα, Παρνασσίδα, Εὐρυτανίαν διὰ τῆς Ἡπείρου διεπεραιώθη εἰς Ἐπτάνησον κηρύξας ἐν Λευκάδι, Κεφαλληνίᾳ, Ζακύνθῳ, Κερκύρα, ὁπόθεν ἤ Ἐνετικῇ ἔξουσία ἀπέπεμψεν αὐτόν, φοβηθεῖσα τὸν ἐκ τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ ἐνθουσιασμόν τοῦ λαοῦ. Διαπεραιωθείς εἰς τὴν Ἡπειρον ἐξηκολούθησε τὴν θαυμασίαν αὐτοῦ ἱεραποστολικὴν δρᾶσιν, ἀλλὰ συκοφαντηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἑβραίων εἰς τὸν τότε σατράπην τῆς Ἡπείρου Κούρτ πασᾶν, ὡς φιλοπόλεμος καὶ ἀντιπρόσωπος τῶν Ρώσσω, ὠδηγήθη ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν Βερατίῳ. Ὁ Κοσμᾶς ὁμως τοιαύτην ἐνεποίησεν εἰς αὐτὸν ἐντύπωσιν, ὥστε ὁ σατράπης ἔδωκεν εἰς τὸν χριστιανὸν κήρυκα φορητὸν βῆμα, ἥτοι θρόνιον κεκαλυμμένον διὰ μεταξωτοῦ ὑφάσματος, ὅπως ἀπ' αὐτοῦ κηρύττη πρὸς τὸν συναγειρόμενον λαόν. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦτο οἱ ἐχθροὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐξηκολούθησαν τὰς κατὰ τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς ραδιουργίας, διαβιβάσαντες πρὸς τοῖς ἄλλοις, διὰ τοῦ τούρκου εἰσπράκτορος τῶν φόρων, πρὸς τὸν Κούρτ πασᾶν τὴν πληροφορίαν, ὅτι ὁ λαός, συρρέων εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ Κοσμᾶ, ἀφίνει ἀκαλλιεργήτους τοὺς ἀγρούς καὶ δὲν ἀποδίδει τοὺς φόρους. Ὁ πασᾶς διέταξε τὸν εἰσπράκτορα νὰ προτρέψῃ τὸν Κοσμᾶν ὅπως ἀπέλθῃ ἐξ Ἡπείρου, ἀλλ' ὁ εἰσπράκτωρ ἀντὶ τοιαύτης προτροπῆς συνέλαβε τὸν χριστιανὸν ἱεραπόστολον καὶ διέταξε τὴν θανάτωσιν αὐτοῦ. Ὄδηγήθη ὁ Κοσμᾶς εἰς τι δάσος παρὰ τὸ χωρίον Καλλικούνταση (Μουζακία, παρὰ τὸν Αἰλῶνα καὶ τὸ Δυρράχιον) καὶ προσδεθείς εἰς τι δένδρον ἤκουσεν ὅτι ἔμελλε νὰ θανατωθῇ. Ἀταράχως στρέψας τὰ βλέμματα αὐτοῦ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀνεφώνησε τὸ τοῦ Ψαλμφοῦ «Διήλθομεν διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος καὶ ἐξήγαγες ἡμᾶς εἰς ἀναισθησίαν», ὑπέμεινε δὲ μετὰ καρτερίας τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τῇ 24 Αὐγούστου 1779. Τὸ λείψανον αὐτοῦ ριφθὲν εἰς τὸν ποταμὸν Ἄψον καὶ εὑρεθὲν μετὰ τρεῖς ἡμέρας ὑπὸ χριστιανῶν ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων Πάντων τοῦ χωρίου Καλλικούνταση.

Ἡ δρᾶσις τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ, ἥς μνημεῖα διεσώθησαν αἱ διμιλίαι αὐτοῦ, ὑπῆρξεν ἀληθῶς ἀξιοθαύμαστος. Μῆνᾶς τινος πρὸ τοῦ μαρτυρικοῦ αὐτοῦ θανάτου γράφων ὁ Κοσμᾶς πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Χρῦσανθον διηγείτο, ὅτι περιῆλθε τριάκοντα ἐπαρχίας, κηρύξας τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ ἰδρῦσας διακόσια Σχολεῖα¹. Ἐξ ἄλλων ἐπιστολῶν αὐτοῦ καταφαίνεται, ὅτι παντα-

1. Κατὰ *Σέγγιον τὸν Μακρῆον*, ἐνθ' ἂν. σ. 276 ὁ ἅγιος Κοσμᾶς «Σχολεῖα συνέστησε δέκα μὲν τῆς ἀρχαίας διαλέκτου καὶ τῶν ἐπιστημῶν, διακόσια δὲ μόνον τῆς ἀναγνώσεως τῶν λεγομένων κοινῶν». Τοῦ τελευταίου ἀριθμοῦ μνημονεύει καὶ ὁ ἅγ. Κοσμᾶς ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ. Καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κοσμᾶ Χρῦσανθος ἴδρυσεν Σχολεῖον ἐν Νάξῳ ἀμισθὶ διδάξας ἐν αὐτῷ «λογικά, ἐπιστημονικά καὶ εὐαγγελικά». *Αὐτόθι*. σ. 277.8.

χοῦ ὅπου μετέβαιναν, ἴδρυν Σχολεῖον ὅπως σπουδάζωσιν οἱ παῖδες δωρεάν. Τὸ κήρυγμα αὐτοῦ ἦτο ἀπλοῦν καὶ ἀφελές, ἀναφερόμενον μὲν γενικῶς εἰς ζητήματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς ἠθικῆς, συνοδευόμενα δὲ καὶ ὑπὸ ἐξαισίων ἔργων καταπλησσόντων καὶ τοὺς χριστιανούς καὶ τοὺς μουσουλμάνους. Προσεπάθει ὁ διδάσκαλος νὰ συγκαταῖ τοὺς χριστιανούς μακρὰν τῶν ἑτεροθρήσκων καὶ ἑτεροδόξων, παρέχων συμβουλὰς καὶ περὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἔτι περιβολῆς αὐτῶν, αὐστηρῶς καταδικάζων τὴν πολυτέλειαν καὶ περὶ γλώσσης, ἀπαγορεύων εἰς τοὺς Ἡπειρώτας νὰ ὁμιλῶσι τὴν Ἀλβανικὴν καὶ ἔχωσιν ἐπικοινωνίαν πρὸς τοὺς μουσουλμάνους. Ὁ ἅγιος Κοσμάς ὑπῆρξεν ἐν τῶν μεγάλων σεμνωμάτων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς βαρεῖς ἐκείνους χρόνους τῆς τουρκικῆς τυραννίας, δικαίως δὲ γεραίρεται ὑπ' αὐτῆς ὡς Ἰσαπόστολος. Διὰ τῶν ἀποστολικῶν αὐτοῦ ἐνεργειῶν καὶ τοῦ κηρύγματος ἀνεστάλη ὁ ἐξισλαμισμὸς τῆς Ἡπείρου.

Συστηματικὸς ἐξισλαμισμὸς διενηργεῖτο ὑπὸ τῶν τούρκων ἐν Κρήτῃ διὰ μυρίων καταπιέσεων, χαρακτηριστικὴ δὲ τις λεπτομέρεια εἶναι γνωστὴ ἐκ τοῦ ἔτους 1780, καθ' ὃ εἰς τοὺς χριστιανούς κατοίκους τῶν Χανίων ἀπηγορεύθη νὰ διανυκτερεύωσιν εἰς τὰς ἐντὸς τῆς πόλεως οἰκίας τῶν ἐπὶ δύο μῆνας, διότι ὁ Ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ἐτόλμησεν νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν ἔφιππος¹. Τῷ 1787, ἔνεκα τῆς ὑπὸ τῶν τούρκων παραβίασεως τῆς συνθήκης Κιουτσούκ Καϊναρτζῆ, ἐξεργράγη νέος Ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος ἐπὶ τετραετίαν περίπου διαρκέσας. Κατ' αὐτὸν οἱ Ἕλληνες κατεδιώχθησαν πάλιν ἀπηνῶς ὑπὸ τῶν τούρκων ὡς κατάσκοποι, δῆθεν, τῶν Ρώσων. Ὁ Πατριάρχης ΚΠ. Προκόπιος (1785—1789) ἐξηναγκάζετο ὑπὸ τῆς Ὑ. Πύλης νὰ προτρέπη τοὺς Ἕλληνας ὅπως οὐ μόνον εὐχωνται ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν τουρκικῶν ὅπλων ἀλλὰ καὶ νὰ καταβάλλωσι βαρεῖς πολεμικοὺς φόρους. Ἐπὶ πλέον ἀπήτησεν ὁ Σουλτᾶνος παρὰ τοῦ Πατριάρχου νὰ συλλέξῃ δεκαμισχιλίους Ἕλληνας ναύτας, ἀλλὰ τούτων καὶ μόνη ἡ ἐμφάνισις ἐν ΚΠόλει ἐξῆψε τὸν φανατισμὸν τῶν τούρκων κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ὁ ἡγεμὸν τῆς Μολδαυίας Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης (1787—1788) κατεδιώχθη ὡς φιλόρωσσος, ἀπεκεφαλίσθη ἐν ΚΠ. ὁ Δημήτριος Σκαναβῆς, ἀπερίοραπτοι δὲ βιοποραγῆαι κατὰ τῶν χριστιανῶν πάλιν διεπράχθησαν². Τὸν Πατριάρχην Προκόπιον παραιτηθέντα διεδέχθη ὁ Νεόφυτος ζ' (1789—94 τὸ α') ἐφ' οὗ ἡ αὐτὴ ἐξηκολούθησεν ἀπελπιστικὴ τῶν χριστιανῶν κατάστασις. Ὁ ἡγεμὸν τῆς Βλαχίας Νικόλαος Μαυρογένης (1786—1791) ἀπεκεφαλίσθη, ὁ δὲ Μ. Λογοθέτης Στέφανος Μαυρογένης ἐξωρίσθη³. Τούτων καὶ ἄλλων Ἑλλήνων ἡ περιουσία ἐδημεύθη, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Πατριάρχου Σαμουὴλ Χαντζερῆ οἱ

1. Savary, *Lettres sur la Grèce*, Paris 1788, σ. 262.

2. *Σεργίου Μαυραίου*, Ἐκκλησ. Ἱστορία, Σάθα Μεσ. Βιβλ. Γ, 355—6. Ὑψηλάντου, ἐνθ' ἀν. 707.8.

3. Th. Blancard, *Les Maurogeni*, σ. 302 ἐξ.

τοῦρκοι καθ' ἑκάστην τοιαύτην δήμευσιν καθίστων ὑπεύθυνον τὸν ἑκάστοτε Πατριάρχην ὅπως ἀνευρίσκη καὶ παραδίδη τὴν δῆθεν κρυπτομένην περιουσίαν τῶν θανατουμένων! Τοιαύτη τερατώδης ἀξίωσις προϋβάλλετο παρὰ τῶν τυράννων, περιάγουσα εἰς ἀφόρητον θέσιν τὸν Πατριάρχην¹.

Τῷ 1797 ἀρχομένου τοῦ Μαρτίου μηνὸς οἱ τοῦρκοι τῆς Σμύρνης ἐξεγερθέντες κατέσφαξαν ὑπὲρ τὰς ἑξ χιλιάδας ἑλλήνων καὶ κατέκαυσαν τὰ καλύτερα τῆς πόλεως τμήματα. Τῇ 4 Μαρτίου ἐκάη καὶ τὸ περίφημον Νοσοκομεῖον Σμύρνης, ὅπερ τῷ 1748 εἶχεν ἰδρῦσαι ὁ Παντολέον Σεβαστόπουλος². Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς († 1833), αὐτόπτης μάρτυς τῆς τραγικῆς ἐκείνης θέσεως τῶν χριστιανῶν ὑπὸ τοὺς τοῦρκους, περιέγραψε βραδύτερον τὴν κατάστασιν ἐκείνην.

Ὁ Κοραῆς ὑπέρξε μέγας ἀναμορφωτῆς τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους διὰ τῆς παιδείας, ἐφρόνει δὲ ὅτι τῆς ἀναμορφώσεως αὐτοῦ μέγας παράγων ἔδει ν' ἀποβῆ καὶ ἡ θρησκεία διὰ τοῦ ἱεροῦ Κλήρου. Ὅθεν δὲν ἐδίστασε μὲν νὰ ψέγη τὰ κακῶς ἔχοντα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τῷ Κλήρῳ, νὰ ὑποδείξῃ δὲ πάντα τὰ μέσα τὰ δυνάμενα νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἐξύψωσιν καὶ ἐνίσχυσιν αὐτῶν³. Τὴν αὐτὴν εἶχον γνώμην καὶ ἕτεροι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διακεκριμένοι ἄνδρες. Οὕτω δὲ ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος († 1857) κήρυξ τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν μεγαλοφωνότατος ἔλεγε μετὰ τινα ἔτη, «Δὲν ἠμποροῦμεν νὰ ἀρνηθῶμεν, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες, ὅτι ζήσαντες τοσοῦτους χρόνους ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς βαρβαρότητος καὶ τῆς ἀνομίας, ἐπολιορκούμεθα πάντοτε καὶ πανταχοῦ συνεχῶς ὑπὸ τῶν αἰσχίστων τῆς κακοηθείας παραδειγμάτων, διὰ μόνα τὰ ὁποῖα κἂν ἄλλας δὲν εἶχομεν ἀφορμὰς, ἔπρεπε δικαίως νὰ συντρίψωμεν τὸν σιδηροῦν ζυγὸν τῆς ἠθικῆς διαφθορᾶς. Ἡ ἀμώμητος ἡμῶν πίστις καὶ τὸ κοινὸν μῖσος κατὰ τῶν τυράννων μᾶς διαφύλαξαν ἀβλαβεῖς ἀπὸ πολλῶν ἠθικῶν αὐτῶν μολυσμῶν. Ἄλλ' ὅμως ἀκόμη πετώσι περὶ ἡμᾶς τὰ πλάνα καὶ δλέθρια φαντάσματα τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν»⁴. Ἀξιοσημείωτοι εἶναι καὶ αἱ παρατηρήσεις τοῦ τότε Προξένου τῆς Ἀγγλίας ἐν ΚΠόλει W. Eton, «Ἡ βάρβαρος τῶν τοῦρκων ἐξουσία, ἡ ἐπὶ ἔτη μακρὰ πιέζουσα τοὺς Ἕλληνας κατ' ἀνάγκην ἐγένετο πρόξενος λυπηρῶν φαινομένων ἐν τῇ ἐκδηλώσει τοῦ βίου τῶν ἑλλήνων. Ἐν τούτοις ὅταν οἱ Ἕλληνες ἐλευθερωθῶσι ποτε ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τούτου καὶ ὁ δεσποτισμὸς παύσῃ νὰ

1. *Σεργίου Μανραίου*, ἐνθ. ἀν. σ. 372.

2. *Εὐγενίου*, Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῆς προσεκτήματα, ἐν ΚΠόλει σ. 138.9. *Κ. Οἰκονόμου*, Λόγοι, σ. 266 σημ. Τὰ σωζόμενα φιλολογικὰ συγγράμματα, ἐν Ἀθήναις, Α, Περιοδ. «Χρυσῆς» ἐν Ἀθήναις Δ, 108.

3. Πρὸβλ. *Δημ. Σ. Μπαλάνου*, Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς περὶ Ἐκκλησίας καὶ Κλήρου, Ἐν Ἀθήναις 1933. *Τοῦ αὐτοῦ*, Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, Ἐν Ἀθήναις 1920.

4. *Κωνστ. Οἰκονόμου*, Λόγοι, σ. 288.

κρατῆ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν βαρεῖαν αὐτοῦ πίσειν τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ἀνάπτυξιν, τὸ ἐθνικὸν αὐτῶν πνεῦμα ἀμφιλαφές καὶ αὐθις θὰ ἀναπτυχθῆ καὶ θὰ ἐκδηλωθῆ. Ἄξιον μάλιστα πολλῆς ἀπορίας τυγχάνει τὸ γεγονός, ὅτι οἱ Ἕλληνες μεθ' ὄλην τὴν πίσειν ἦν αἰσθάνονται ἐπὶ τοῦ στήθους αὐτῶν διετήρησαν τὴν δύναμιν τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν. Οἱ Ἕλληνες καὶ νῦν ἔτι, μετὰ μακρὰν δουλείαν, ὁμοιάζουσι τοὺς Εὐρωπαίους κατὰ τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα, ἐνῶ ἡ μεταξὺ Εὐρωπαίων καὶ Τούρκων διαφορὰ εἶναι φοβερά»¹.

Προσωρινὴ βελτίωσις τῆς θέσεως τῶν χριστιανῶν.

Ἐν τοιαύτῃ διετέλει καταστάσει ὁ ὑπόδουλος χριστιανικὸς λαός, ὅτε τῇ 29 Δεκεμβρίου 1791 ὑπεγράφη ἡ ἐν Ἰασίῳ συνθήκη μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας, ἧς αἱ διατάξεις ὑπεχρέουν αὐθις τὴν Τουρκίαν νὰ προστατεύῃ τοὺς χριστιανούς καὶ τοὺς ναοὺς αὐτῶν, νὰ μὴ καλύψῃ δι' οὐδενὸς τρόπου τὴν ὁμολογίαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τὴν ἀνακαίνισιν τῶν παλαιῶν καὶ τὴν ἀνοικοδόμησιν νέων ναῶν, νὰ ἐπιστρέψῃ τὰ δημευθέντα κτήματα τῶν Μοναστηρίων καὶ τῶν ἰδιωτῶν, τὰς γαίας καὶ ἰδιοκτησίας, ν' ἀναγνωρίξῃ καὶ σέβηται τὸν Κλῆρον, νὰ μὴ καταπέλξῃ τὸν λαὸν διὰ βαρέων φόρων, ν' ἀναγνωρίσῃ προνόμια τῶν κατοίκων τῶν νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους, νὰ δέχεται τὰς παραστάσεις τῶν Ρώσων ἀντιπροσώπων ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν καὶ νὰ ἐπιτρέπῃ τὴν ἐλευθέραν μετάβασιν ρώσων προσκυνητῶν εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους τῆς Παλαιστίνης².

Εἶναι προφανὴς ἡ ὅλως ἔκτακτος σημασία τῶν διατάξεων τούτων διὰ τοὺς ὑποδούλους χριστιανούς. Τὰ ἐπακολουθήματα αὐτῶν ὑπῆρξαν ὠφελιμώτατα ἐκ πάσης ἐπόψεως. Καὶ δὴ ὁ ὑπογράφας τὴν συνθήκην Σουλτάνος Σελῆμ γ' (1789—1807) ἐξέδωκε διάταγμα, ἀπαγορεύων μὲν τὰς κατὰ τῶν χριστιανῶν ἀδικίας, ἐπιτρέπων δὲ τὴν ἴδρυσιν ναῶν. Οἱ χριστιανοί, διηγεῖται ὁ Κ. Κούμας, πανταχόθεν προσέτρεχον εἰς τὴν ΚΠολιν καὶ ἐζήτουν τὴν ἄδειαν ν' ἀνακτίζωσι παλαιὰς ἐκκλησίας ἢ καὶ νὰ κτίζωσι νέας, «ποτὲ δὲν ἐκτίσθησαν εἰς τὴν Τουρκίαν τόσαι καὶ τοιαῦται περικαλλεῖς ἐκκλησῖαι, ὡς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Σελῆμ»³. Ὁ Σουλτάνος προσεπάθησε νὰ

1. W. Et on, ἐνθ' ἀν. II, 72 ἐξ. Πρβλ. S a v a r y, Lettres sur la Grèce, Paris 1788, σ. 335-361. C. S o n i n i, Voyage en Grèce et en Turquie, Paris 1801, I, 1-24. A. C a s t e l l a n, Lettres sur la Morée et les îles, Paris, 1808, II, 63-7. C h o i s e l G o u f f i e r, Voyage pittoresque de la Grèce, Paris 1782, σ. 67-8. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, σ. 619 ἐξ. I. S o c o l o v, ἐνθ' ἀν. σ. 88 ἐξ. Αὐτόθι, σ. 82-85 παρατίθενται καὶ τινὲς φρικαστικαὶ λεπτομέρειαι ἐκ τῆς αὐτοβιογραφίας τοῦ Ἐπισκόπου Βράτσης ἐν Βουλγαρίᾳ Σωφρονίου (1789-1810).

2. N e r o u l o s, ἐνθ' ἀν. σ. 119 ἐξ. J. S o c o l o v ἐνθ' ἀν. σ. 91-3.

3. Κούμα, Ἱστορίαι, IB, 488.

μάθη τὰς πραγματικὰς τῶν ὑψηλῶν αὐτοῦ ἀνάγκας, διανοήθη δὲ νὰ μεταρρυθμίση τὸ Κράτος, ἔχων πρὸς τοῦτο συνεργούς καὶ τινὰς Ἕλληνας, μάλιστα δὲ τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, ὅστις καὶ σχέδιον μεταρρυθμίσεως τοῦ Κράτους ὑπέβαλε, καθ' ὃ οἱ χριστιανοὶ ἔμελλον ν' ἀπολαύσωσι τῶν αὐτῶν πρὸς τοὺς τούρκους πολιτικῶν δικαιωμάτων¹. Παρόμοιον σχέδιον, ὡς σύμβουλος τοῦ Σουλτάνου, ὑπέβαλε καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης. Ὄντως δὲ ἤρξατο ὁ Σουλτάνος ἐφαρμοζῶν τὰ σχέδια ἐκεῖνα, διεκανόνισε τὴν φορολογίαν καὶ τὸ ἐμπόριον, ἐπέτρεψε τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν ἑλληνικῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ φιланθρωπικῶν ἰδρυμάτων. Ἐπὶ πλέον δ' ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι τῆς Πελοποννήσου οὐ μόνον οἱ χριστιανοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ τοῦρκοι δεινῶς κατεπιέζοντο ὑπὸ τῶν ἐπιδραμόντων ἀλβανῶν ὁ Σουλτάνος διέταξε τὸν καπετὰν πασᾶν Χασὰν Τζεζαϊρλήν ἵνα ἐξοντώσῃ τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ ἀλβανούς². Τῷ 1779 συνοδευόμενος οὗτος ὑπὸ τοῦ διερχομένου τοῦ τουρκικοῦ στόλου Νικολάου Μαυρογένους τοῦ Παρίου καὶ συνεργασθεὶς μετὰ τῶν κλεφτῶν, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Κολοκοτρώνης, κατώρθωσεν ἐντὸς ἔτους νὰ ἐξολοθρεύσῃ τὰ ἄτακτα στοιχεῖα τῶν ἀλβανῶν. Ἀλλὰ μετὰ μικρὸν ὁ Σουλτάνος ἐθεώρησεν ἐπικινδύνους τοὺς κλέφτας καὶ ἐστράφη κατ' αὐτῶν, μόλις δὲ τῷ 1808 ἠμνήστευσεν αὐτοὺς ἕνεκα τῆς κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἐκστρατείας τῶν Γάλλων³. Πρὸς στιγμὴν μάλιστα ὁ Σουλτάνος διανοήθη νὰ μετοικήσῃ πάντας τοὺς Ἕλληνας τῆς Πελοποννήσου εἰς Αἴγυπτον καὶ Μικρασίαν, ἀλλ' ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Καλλίνικος ε' (1801—6, 1808—9) ἔσωσε τότε τὴν Πελοπόννησον εἰπὼν εἰς τὸ Διβάνιον «τί πταίει ὁ λαός; νὰ σκοτώσωμεν τοὺς πρωταιτίους τοὺς κακοὺς»⁴. Καὶ ὁ μὲν Σουλτάνος ἀνεκόπη ἀπὸ τοῦ κακοῦ βουλεύματος, ἀλλὰ τῷ 1805 οἱ κλέφτες τῆς Πελοποννήσου, ἐν οἷς καὶ ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ἐκακοποίησαν τὸν ἐν Πελοποννήσῳ περιοδοεῦοντα ἀντιπρόσωπον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Πρωτοσύγκελλον Ἀδριανόπουλον, ὅστις διαφυγὼν τὸν κίνδυνον μετέβη εἰς Τρίπολιν, ὁπόθεν τὸ πάθημα αὐτοῦ ἐγνώσθη καθ' ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον⁵. Ὁ δὲ διοικητὴς

1. Αὐτόθι IB, 482--85. *Ι. Φιλήμονος*, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἐν Ἀθήναις 1859—61, Α, 13.261. *Π. Καρολίδου*, Ἱστορία τοῦ 10' αἰῶνος, Α, 689, Β, 123—4.

2. *Κ. Σάθα*, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, σ. 526 σημ. *Π. Κοντογιάννη*, ἐνθ' ἀν. σ. 424.430 ἐξ.

3. *Τάκη Κανδηλόρου*, Ἡ Δημητσάνα, σ. 34 ἐξ. *Π. Κοντογιάννη*, ἐνθ' ἀν. σ. 370 ἐξ.

4. [Γ. Γεραστέη], Διήγησις συμβάντων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἀπὸ τὰ 1770 ἕως τὰ 1836, Ἀθήναι 1846, σ. 16.

5. *Νίκου Βέη*, Δημῶδη ἄσματα Φιγαλίας ἐν Δελτίῳ Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας, ΣΤ' 1901, Ἀθήναι, σ. 233. *Ἀμβροσίου Φραντζῆ*, Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1839, Δ, 116. *Μ. Οἰκονόμου*,

τῆς Πελοποννήσου (Μώρα Βαλισή) Σεῖτ Ὀσμὰν πασᾶς ὠφελῆθεις ἐκ τοῦ ἐπεισοδίου ἐκείνου προὐκάλεσεν ἀναφορὰς τῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν προϋχόντων τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν κλεφτῶν πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλῃν καὶ τὸ Πατριαρχεῖον. Ὁ Σουλτᾶνος τότε διέταξε τὸν Πατριάρχη Καλλίνικον νὰ ἐκδώσῃ ἐπιτίμιον κατὰ τῶν κλεφτῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ὑποθαλπόντων τ' ἀνταρτικὰ κινήματα αὐτῶν κατὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Τὸ ἐπιτίμιον τοῦ Πατριάρχου μετὰ τοῦ σουλτανικοῦ φερμανίου ἀπεστάλησαν τῷ 1805 πρὸς τὸν Σεῖτ Ὀσμὰν πασᾶν ὅστις ἀνεκοίνωσεν αὐτὰ πρὸς τοὺς εἰς Τρίπολιν συγκαληθέντας Ἀρχιερεῖς καὶ προϋχοντας τοῦ λαοῦ, προτρεπομένους νὰ μὴ κρύπτωσι καὶ ὑποθάλωσι τοὺς κλέφτας¹, ὃ δὲ Κεχαγιαμπης, ὡς ἐκτελεστῆς τῶν διαταγῶν τοῦ Σουλτᾶνου, ὀρηθῆεις ἐκ Καλαμῶν ἐξηφάνισε περὶ τοὺς 600 κλέφτας. Μετὰ μικρὸν δὲ ἤρξατο ἡ καταστροφὴ καὶ τῶν Κολοκοτρωναίων. Ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργά, διότι ἡ Ὑψηλὴ Πύλῃ δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν δύναμιν τῶν κλεφτῶν καὶ ἀρματωλῶν.

Θελήσας νὰ διαλύσῃ τὸ τάγμα τῶν Γενιτσάρων ὁ Σουλτᾶνος καθηρέθη τῆς ἀρχῆς, ἐπὶ δὲ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Μουσταφᾶ δ' (1807—1808) ἐπηρεξήθησαν αἱ μεγάλαι ἐσωτερικαὶ ἀνωμαλίαι καὶ ταραχαὶ τοῦ τουρκικοῦ Κράτους ὑπὸ τῶν ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις σατραπῶν, οἵτινες ἐζήτουν νὰ καταστῶσιν ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῆς ἐν ΚΠ. κεντρικῆς Κυβερνήσεως. Τοιοῦτοι δὲ κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν ἦσαν ὁ Πασβὰν ὄγλου πασᾶς Βιδινίου καὶ ὁ διαβόητος Ἀλῆ πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων, ὃ ἀνεκδιήγητα κακὰ προξενήσας τοῖς χριστιανοῖς καὶ τὴν γενικὴν αὐτῶν κατὰ τῶν τούρκων ἐπισπεύσας ἐξέγερσιν².

Ταυτοχρόνως δὲ ἡ μεγάλη Γαλλικὴ Ἐπανάστασις τοῦ τέλους τοῦ 17^{ου} αἰῶνος (1789) διὰ τῶν ἰδεῶν αὐτῆς προὐκάλεσε μεγάλην κίνησιν παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ τοῖς λοιποῖς συνυποδούλοις λαοῖς, οἵτινες, ἐπὶ αἰῶνας ἤδη τέσσαρας περίπου ὑφιστάμενοι τὸ βᾶρος τῆς ἀφορήτου τουρκικῆς δουλείας καὶ ζωηρότατον πάντοτε αἰσθανόμενοι τῆς ἐλευθερίας τὸν πόθον, βαθύτατα συνεκινήθησαν ἐκ τῶν ἰδεῶν ἐκείνων. Ἀλλως τε διὰ τῆς Γαλλικῆς φιλολογίας καὶ διὰ μυρίων τρόπων ἐπικοινωνίας δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ ἐν Γαλλίᾳ κατάστασις, ἡ προκαλέουσα τὴν Ἐπανάστασιν. Γάλλοι ἐπεσκέπτοντο τὰς στεναζούσας ἑλληνικὰς χώρας, οἱ δὲ Ἕλληνες ναυτίλοι ἀδιαλείπτως κατήγοντο εἰς τὰς Γαλλικὰς τῆς Μεσογείου πόλεις καὶ εἰς Ἱστορικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, ἡ ὃ ἱερός ἀγὼν τῶν Ἑλλήνων, Ἀθῆναι 1873, σ. 48. *Τάκη Κανδηλόρου*, Ὁ ἀρματολισμός, σ. 323.

1. Ὁ Πατριάρχης Καλλίνικος ἔγραψε καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς πάντας τοὺς Ἀρχιερεῖς, διεσώθη δὲ ἡ ἐπιστολὴ αὐτοῦ πρὸς τὸν Δημητσάνης Φιλόθεον καὶ πρὸς τὸν Κλήρον καὶ τοὺς προσετώτας τῆς Δημητσάνης, *Ἐδαγγέλου Σαβράμη*, ἐνθ' ἄν. σ. 231—238.

2. Αὐτόθι, IB, 489. *Καρολίδης*, A, 688 ἐξ. Hertzberg, III 279 ἐξ. Zinkeisen VII, 334—5. Gervinus, A, 42 ἐξ.

τὴν πατρίδα τῶν ἐπανακάμπτοντες συνεκόμιζον τὰς προοδευτικὰς τάσεις καὶ ἰδέας¹. Αἱ προκηρύξεις τῶν δικαίων τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀποκατάστασις τῶν παλαιῶν δημοκρατικῶν ἀρχῶν, τὰ μεγάλα πολεμικὰ κατορθώματα τῶν Γαλλικῶν δημοκρατικῶν στρατιῶν ἀσυγκράτητον προὐκάλεσαν τῶν Ἑλλήνων τὸν ἐνθουσιασμόν. Αἱ μεγάλαι μάχαι τοῦ καταδυναστευομένου ἑλληνικοῦ λαοῦ ἤρξαντο συγκινούμεναι ὑπὸ πολεμικοῦ ὄργασμοῦ, οἱ ὀρεσίβιοι «κλέφται» ἀκάθεκτον ἠσθάνοντο ἐν ἑαυτοῖς τὸ πολεμικὸν κατὰ τῶν τυράνων μένος, ἀκούοντες τὰ ἐνδοξα ὀνόματα τῶν παλαιῶν ἡρώων τῆς Ἑλλάδος, δι' ὧν καὶ οἱ πάντολμοι Ἕλληνες ναῦται τὰ πλοῖα αὐτῶν προσωνόμαζον. Πᾶσαι αἱ τάξεις τοῦ λαοῦ, ἡγουμένου τοῦ Κλήρου, συνηνοῦντο ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς ἀποτινάξεως τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Ἔλεγε δὲ βραδύτερον ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ὅτι ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις ὑπῆρξε δι' αὐτὸν παγκόσμιος σάλπιγξ, εἰδοποιήσασα τοὺς Ἕλληνας ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα τῆς ἀπελευθερώσεως. Ἀληθῶς δὲ ἡ ἐπανάστασις ἐκαίνη εἶχεν ἐξάψει τὰ πνεύματα πάντων. Ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ ΚΠόλει οἱ Ἕλληνες ἀνεθάρρησαν τηροῦντες διάφορον τῆς προτέρας πρὸς τοὺς τούρκους στάσιν. Τὰς ἐλπίδας δὲ περὶ ταχείας ἀπελευθερώσεως ἔτι μᾶλλον ἐνίσχυσαν τὰ παράβολα σχέδια τοῦ Ναπολέοντος Βοναπάρτου, ὅστις διεκήρτιεν, ὅτι ἐπὶ τῶν ἑρειπίων τοῦ τουρκικοῦ Κράτους ἤθελε νὰ ἐπανιδρύσῃ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἀντιπρόσωποι αὐτοῦ διέτρεχον τὰς ἑλληνικὰς χώρας, μετὰ μικρὸν δὲ ἠκούετο ἡ φωνὴ τοῦ νέου Τυρταίου καὶ πρωτομάρτυρος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας Ρήγα Φεραίου, οὗτινος τὸ ὄνομα χρυσοῖς γράμμασιν ἀνέγραψαν αἱ πρῶται σελίδες τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς καλιγενεσίας. Τὰ πατριωτικὰ ποιήματα αὐτοῦ καὶ οἱ Χάρται ἀκράτητον προὐκάλουν τὸν ἐνθουσιασμόν πρὸς ἐξέγερσιν κατὰ τῶν τυράνων τούρκων. Ὁ Ρήγας διελθὼν τῆς Τεργέστης ἵνα μεταβῇ εἰς Πελοπόννησον, συνελήφθη προδοτικῶς ὑπὸ τῆς Αὐστριακῆς ἀστυνομίας, παρεδόθη εἰς τοὺς τούρκους μετὰ τῶν συντρόφων αὐτοῦ καὶ τῇ 11 Ἰουνίου 1798 ἐστραγγαλίσθη ἐν Βελιγραδίῳ, ἀνακράζων «ἐγὼ ἔσπειρα ἀρκετὸν σπῆρον, τὸ δὲ ἔθνος μου πολὺ ταχέως θὰ θερίσῃ τὸν γλυκὺν καρπὸν».

Ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ε΄.

Ὁ Γρηγόριος, κατὰ κόσμον Γεώργιος Ἀγγελόπουλος, ἐγεννήθη τῷ

1. Hertzberg, III, 287—8.

2. Κυρία πηγὴ τῆς ἱστορίας τοῦ Πατριάρχου εἶναι ἡ συλλογὴ, ἣν, ἐπιστάσις τοῦ Γ. Παπαδοπούλου, ἐδημοσίευσεν ὁ Γ. Π. Ἀγγελόπουλος, τὰ κατὰ τὸν αἰόδιμον πρωταθλητὴν τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἑλλήνων ἀγώνος, τὸν πατριάρχην ΚΠ. Γρηγόριον τὸν ε΄ καταταχθέντα καὶ διορθωθέντα ὑπὸ Γ. Ἰ. Παπαδοπούλου, ἐν Ἀθήναις 1865—6, τόμ. Α—Β. Πρβλ. Α. Преображенскы, Γρηγόριος ε΄ Πατριάρχης ΚΠ. (ρωσιστί) Καζάν 1906. Τάκη Κανδηλάρου, Γρηγόριος ε΄. Ἐν Ἀθήναις 1909.

1751 ἐν Δημητσάνῃ¹ τῆς Ἀρκαδίας ἐκ πτωχῶν γονέων, διήλθε δὲ τὰ πρῶτα τῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἔτη συμμεριζόμενος τοὺς κόπους τοῦ πατρὸς καὶ παρακολουθῶν τὸ ποιμνιον αὐτοῦ ἀνά τὰ ὄρη τῆς Ἀρκαδίας. Ἀλλὰ λίαν ταχέως ἀπομακρυνθεὶς τοῦ ποιμενικοῦ βίου παρεδόθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ εἰς διδασκάλους, τῇ ὑποδείξει ἴσως τῶν ἐγγύτερον γνωρισάντων τὸν εὐφρέστατον καὶ ἐνάρετον παῖδα. Ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν τῶν πρώτων αὐτοῦ διδασκάλων ἱερομονάχου Μελετίου καὶ Ἀθανασίου Ρουσοπούλου μαθὼν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν καθωδηγήθη ἰδίως εἰς τὴν μελέτην τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων. Διςκρίνεται δὲ ἐπὶ τῇ εὐφυίᾳ, τῇ δξύτητι, τῇ μνήμῃ καὶ τῇ κρίσει, ἀλλὰ πάντων μάλιστα, ἐπὶ τῇ σωφροσύνῃ καὶ τῇ χρηστότητι αὐτοῦ. Τῷ 1765 μετὰ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Ἀθανασίου Ρουσοπούλου μετέβη εἰς Ἀθήνας, ἔνθα ἐπὶ διετίαν ἐδιδάχθη παρὰ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων Ἱεροκλήρῳ Δημητρίῳ Βόδα. Ἐξ Ἀθηνῶν δὲ μετέβη εἰς Σμύρνην παρὰ τῷ θείῳ αὐτοῦ Μελετίῳ, νεωκόρῳ ὄντι τοῦ ἐκεῖ ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου². Παρ' αὐτῷ διαμένων ὡς βοηθὸς κατώρθωσε νὰ φοιτήσῃ ἐπὶ πενταετίαν εἰς τὴν Εὐαγγελικὴν Σχολὴν Σμύρνης μετὰ μεγάλης μὲν ἐπιδόσεως εἰς τὰ μαθήματα διανύσας αὐτὴν, πάγκοινον δὲ προκαλέσας τὴν προσοχὴν διὰ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ ἀγχινοίας, τῆς σεμνότητος τοῦ βίου καὶ τῆς εὐλαβείας πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἀποφασίσας δὲ νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν μοναχικὸν βίον μετέβη εἰς τὰς Στροφάδας νήσους καὶ εἰσῆχθη εἰς τινὰ Μονήν, τότε, κατὰ τὴν μοναχικὴν κουλάν, μετονομασθεὶς Γρηγόριος. Ἀλλ' ἄσβεστον ἔχων τὸν πόθον τῆς εὐρυτέρας μορφώσεως μεταβαίνει πάλιν εἰς Ἀθήνας καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πάτμον, «τὰς νέας Ἀθήνας» τοῦ 17^{ου} αἰῶνος, εἰσαχθεὶς εἰς τὴν ἀκμάζουσαν Σχολὴν αὐτῆς καὶ ἀκροασθεὶς τῆς διδασκαλίας τοῦ Δανιὴλ Κεραμέως († 1801). Μεθ' ὃ ἐλθὼν εἰς Σμύρνην ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου αὐτῆς Προκοπίου διάκονος καὶ Πρεσβύτερος, διορισθεὶς κατ' Αὐγουστον τοῦ 1785 Πρωτοσύγκελλος τῆς μητροπόλεως Σμύρνης.

Ἐξ ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐκ Δημητσάνης Ἀνθιμον Καραάλλον, Ἐπίσκοπον Μεθώνης, ὅστις, ὡς εἰς τῶν ἀρχηγῶν τῆς αὐτοῦ ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων διὰ τοῦ Ὁρλώφ, καταδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν τούρκων, διέμεινεν ἐν Βιέννῃ, μακρὰν τοῦ ποιμνίου του, μανθάνομεν τίνα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπλήρουν αἰσθήματα τὴν ψυχὴν τοῦ Γρηγορίου ὑπὲρ τῆς

1. Περὶ αὐτῆς ἴδε : *Τάκη Κανδηλώρου*, Ἡ Δημητσάνα, ἱστορικὴ μονογραφία μετὰ βιογραφιῶν τοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ Γερμανοῦ, Ἀθήναι 1897. Τοῦ αὐτοῦ : Ἡ Γορτυνία, ἱστορία ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, Πάτραι 1898.

2. *Α. Π. Κεραμέως*, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ τῆς ἐν Σμύρνῃ ἀρχιερατείας τοῦ αἰοδίδμου Οἰκ. Πατριάρχου Γρηγορίου ε'. Οἱ περὶ Ἱερωσύνης λόγοι Ἱ. Χρυσστόμου. Δευτέρα ἔκδ. εἰς κοινὴν διάλεκτον ὑπὸ τοῦ ἱερέως Ἱ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἐν Σμύρνῃ 1879, Προσθήκη, σ. 117.

πατρικῆς οἰκογενείας, τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος Δημητσάνης, τῆς ὅλης Ἑλλάδος, τὰ πάνδεινα πασχούσης ἐκ τῶν τούρκων καὶ τῶν ἀλβανῶν, ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους, οὐτινος τὴν ἀναγέννησιν ἐπόθει¹. Εἰς τοὺς πόθους αὐτοῦ τούτους ὀφείλεται καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη τότε μεταφράσις δοκίμων ἀρχαίων συγγραμμάτων εἰς κοινὴν διάλεκτον. Χάριν δὲ τῆς μωρφώσεως τοῦ Κλήρου ἐδημοσίευσεν (ἐν Βιέννῃ 1783) ἐν μεταφράσει τοὺς περὶ Ἱερωσύνης λόγους τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου. Ὡς Πρωτοσύγκελλος τῆς Μητροπόλεως Σμύρνης μεγάλην ἀνέπτυξε δραστηριότητα, ὅτε δὲ τῷ 1785 ἐξελέγη ὁ Προκόπιος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης (1785—1789) ἐπὶ τριετίαν μόνον πατριαρχέσας, διεδέχθη αὐτὸν ὁ Γρηγόριος ὡς μητροπολίτης Σμύρνης. Πάντες ἐπὶ τούτῳ ἐχάρησαν, μεταξύ δὲ τῶν πρώτων ὁ Κοραῆς, ἐνθουσιωδῶς χαιρετίσας τὸν νέον μητροπολίτην Σμύρνης².

Αἱ ὀλίγαι σωζόμεναι λεπτομέρειαι περὶ τῆς ἐν Σμύρνη ἀρχιερατείας τοῦ Γρηγορίου μαρτυροῦσι πόσον εὐεργετικὴ καὶ κοινωφελὴς ὑπῆρξεν ἡ δρᾶσις αὐτοῦ, ἧς ἐπιφανέστερον σημεῖον εἶναι ἡ παρὰ τὰς ἀντιδράσεις τῶν τούρκων ἀνοικοδόμησις ναῶν ἐν Σμύρνη καὶ ἐν τοῖς περιχώροις. Τῷ 1763 εἶχε καταστραφῆ ἐκ πυρκαϊᾶς ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς ἐν Σμύρνη, ἀλλ' οἱ τούρκοι δὲν ἐπέτρεπον τὴν ἀνοικοδόμησιν αὐτοῦ. Τῷ 1792 ὁ Γρηγόριος βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Μ. Διερμηνέως τοῦ στόλου κατώρθωσε ν' ἀνοικοδομήσῃ τὸν ναὸν ἐκ βράθρων, ὥρισθη δὲ προθεσμίᾳ ἀνοικοδομήσεως μόνον 40 ἡμέραι ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῶν Γενιτσάρων³.

Πᾶσαι αἱ περικοσμοῦσαι αὐτὸν ἀρεταὶ δαψιλῶς ἐξεδηλώθησαν ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν ποιμαντικῶν αὐτοῦ καθηκόντων. Τῷ 1794 ὁ Γρηγόριος μεταβάς εἰς ΚΠ. ὡς μέλος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου διέτριψεν ἐκεῖ ἐπὶ τριετίαν. Συνέβη δὲ κατὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ μεγάλη σφαγὴ χριστιανῶν ὑπὸ τῶν τούρκων, ἐπειδὴ ἄκων Ζακύνθιός τις ἐφόνευσε Γενίτσαρον ἐν Σμύρνη.

Τῇ 19 Ἀπριλίου 1797 παραιτηθέντος, ἕνεκα γήρατος, τοῦ Πατριάρχου Γερασίμου γ' (1794—1797) ὁμοφώνως ἐξελέγη τῇ 1 Μαΐου 1797 Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ὁ Γρηγόριος ε' ἔν μέρῳ τοῦ γενικοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν ὑποδούλων χριστιανῶν, ἐξαιρετικῶς τότε συγκλονομένων ὑπὸ τοῦ πόθου τῆς ἀπολυτρώσεως ἀπὸ τοῦ ἐπαχθεστάτου τουρκικοῦ ζυγοῦ. Λίαν δικαίως ἐχαιρετίσθη ὡς θεοπροβλήτος Ἐθνάρχης κατὰ τὰς κρισιμοτάτας ἐκεῖνας ἱστορικὰς στιγμὰς. Ἄλλ' ἕνεκα τῆς αὐθαιρέτου ἐπεμβάσεως τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἢ πατριαρχία αὐτοῦ ὑπῆρξε διακεκομμένη (1797—1798, 1806—1808, 1818—1821), μόλις ἐπὶ πέντε ἐν

1. Ἀγγελικοπούλου, ἐνθ' ἄν. Β, 540—43.

2. Α. Κοραῆ, Ἐπιστολαὶ ἐκδ. Ν. Δαμαλά, Γ, 558—9.

3. Γ. Λαμπάκη, Οἱ ἐπὶ ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως, Ἐν Ἀθήναις 1909, σ. 65.

4. Σεργίου Μανραίου, ἐνθ' ἄν. σ. 392. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» ΚΠ. Β, 1882, σ. 297.8. Θ, 1887, σ. 152.

συνόλω ἔτη καὶ τινὰς μῆνας διαρκέσασα. Ἐν τούτοις, παρὰ τὸ σύντομον καὶ τὸ διακεκομμένον αὐτῆς, ἐσημάνθη διὰ μεγάλων καὶ ἐπωφελεστάτων διὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Γένος πράξεων αὐτοῦ.

Ὡς πεφωτισμένος ρυθμιστὴς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ θερησκευτικοῦ βίου, ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ἐπελήφθη καὶ τῆς ἀναδιοργανώσεως αὐτοῦ ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς κοινωνίας. Μὴ ἀρκεσθεὶς δὲ εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου, εἰς ὃ καὶ αὐτὸς ἐπεδίδeto καὶ ἄλλους προσεκάλει, ἐμερίμνησε περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ διὰ τῆς ἀναδιοργανώσεως ἐν γένει τῆς παιδείας, ὡς περαιτέρω θὰ ἴδωμεν, τῆς ιδρύσεως Σχολῶν καὶ Τυπογραφείου, τῆς ἐκδόσεως καταλλήλων βιβλίων. Τέλος τὴν σφραγίδα τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ αὐτοῦ πνεύματος ἐπέθηκεν ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς καθόλου ζωῆς. Ἄλλ' ὅπως ἐξαιρετικὴ ὑπῆρξεν ἡ δρασίς αὐτοῦ ὡς Ἐθνάρχου.

Ἡ θέσις αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ιδιότητα ταύτην, ἐν μέσῳ τῆς ἀρξαμένης τότε ζωηροτάτης ἀπελευθερωτικῆς κινήσεως, ὑπῆρξε λίαν δυσχερῆς. Ἦτο ὑποχρεωμένος ὡς Πατριάρχης, ὑπεύθυνος ὦν ἀπέναντι τοῦ Σουλτάνου ἐπὶ τῇ ἡσυχίᾳ τῶν χριστιανῶν, νὰ φαίνεται ὑποστηρίξων τὸ καθεστὼς καὶ νὰ συγκρατῇ τὴν ἀνεπίσχετον ἀπελευθερωτικὴν κίνησιν, πολλῷ μᾶλλον ὅτι κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ πατριαρχίαν εὐρέθη πρὸ ἀδοκίτου ρωσοτουρκικῆς συμμαχίας (1798—1799) ἐναντίον τοῦ καταλαβόντος τὰς Ἰονίους νήσους (1797) Μ. Ναπολέοντος. Οἱ μὲν Ἕλληνας ἰδίως τῶν καταληφθεισῶν νήσων ἐκ τῶν προκηρῦξεων τοῦ Μ. Ναπολέοντος ὑπὸ ἀκρατῆτου κατελήφθησαν ἐνθουσιασμοῦ, ἵνα δὲ προλάβῃ ὁ Πατριάρχης τὴν μελετηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου διαταγὴν γενικῆς τῶν Ἑλλήνων σφαγῆς, ἠναγκάσθη διὰ διαφόρων ἀπεσταλμένων καὶ δι' ἐγκυκλίων γραμμῶν νὰ περιστείλῃ τὸν ἐνθουσιασμόν¹. Τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ ταύτας, κατὰ ρητὴν ἀξίωσιν τοῦ Σουλτάνου, πιθανῶς δὲ καὶ τῶν συμμάχων αὐτοῦ ῥώσων, ἐπανέλαβεν ὁ Πατριάρχης μετὰ τὴν κήρυξιν πολέμου κατὰ τοῦ Βοναπάρτου, καταλαβόντος καὶ τὴν Αἴγυπτον. Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ἐπέκρινε τὴν σχετικὴν κατὰ τῶν Γάλλων πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν νήσων ἐγκύκλιον τοῦ Πατριάρχου ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον «Φιλόπατρις Ἐλευθεριάδης» τὸ δ' αὐτὸ ἐπραξεν καὶ ἕτεροι². Ταυτοχρόνως σχεδὸν μετὰ τῆς ἐγκυκλίου τοῦ Πατριάρχου ἐδημοσιεύθη καὶ ἡ «Πατρικὴ διδασκαλία συντεθεῖσα παρὰ τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ κὺρ Ἀνθίμου, εἰς ὠφέλειαν τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν». Ἀναμφιβόλως ἡ «Πατρικὴ διδασκαλία» δὲν συνετάχθη ὑπὸ τοῦ σοφοῦ καὶ ἐναρέτου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἀνθίμου (1788—1808), ἀλλ' ὑπ' ἄλλου τινὸς ἐπιγράφαντος αὐτὴν διὰ τοῦ ὀνό-

1. Ἀγγελοπούλου, ἐνθ' ἀν. Α, 201—204. Αὐτόθι, Β, 504—6 καὶ ἕτερα σχετικὰ τοῦ Πατριάρχου γράμματα.

2. Ἡ πραγματεία τοῦ Κοραῆ ἔφερε τὴν ἐπιγραφὴν, Πρὸς τοὺς Ῥωμαίους τῆς Ἑλλάδος, Ἐν ΚΠόλει 1798.

ματος τοῦ μέγα κῦρος κεκτημένου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Ὁ Σέργιος Μακραιοὺς δομύτατα ψέγων τὸν Πατριάρχην ΚΠ. Γρηγόριον εἶ διὰ τὴν ἐν τῷ Πατριαρχικῷ Τυπογραφείῳ ἔκδοσιν ρητῶς λέγει ὅτι «νόσφ βαρυτάτη τοῦ ἀγιωτάτου καὶ σοφωτάτου αὐτοῦ πατριάρχου (= Ἀνθίμου) παλαίοντος καὶ εἰς θάνατον κατακεῖσθαι δοκοῦντος, τὴν κοινοτέραν γνώμην παρακαροῦσαι ὑπέλαβε καὶ τὸν ἄδικον τοῦτον μῶμον προστίψαι τῇ εὐσεβείᾳ τοῦ τοιοῦτου ἀνδρὸς κατετόλμησεν (= ὁ Γρηγόριος). Ἀλλ' ἤνυσεν οὐδὲν ἢ πάντολμος αὕτη ραδιουργία. Ὁ τε γὰρ Μακαριώτατος ἐλέει Θεοῦ ἀναρροαίσας καὶ ἰδὼν ἐβδελύξατο καὶ κατέπτυσε, νόθον καὶ ψευδεπίγραφον ἐπελέγξας τὸ ἄθεσμον ἐκεῖνο σχεδάριον, οἳ τε ἐνδημοῦντες ἐνταῦθα ἀρχιερεῖς ἀναγνόντες κατέκριναν καὶ πᾶς εὐσεβῆς ἐν συνέσει κατέγνω, ἀλλότρια καὶ ἀπαράδεκτα καὶ ξένα εὐσεβείας εἰσηγούμενον»¹. Ἐκ τῆς πληροφορίας ταύτης τοῦ συγχρόνου Σεργίου Μακραιοῦ ἐν ΚΠόλει κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου εὗρισκομένου καὶ γράφοντος καὶ ἀριστα γινώσκοντος τὰ κατὰ τὸν Ἀνθιμον, εἰς ὃν σύγγραμμα αὐτοῦ ἀφίερωσεν, ἀναντιρρήτως πειθόμεθα ὅτι ψευδῶς ἐτέθη τ' ὄνομα τοῦ Ἀνθίμου ἐπὶ τοῦ βιβλίου ἐκεῖνου καὶ ὅτι τοῦτο κακίστην ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν εἰς πάντας. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Μακραιοὺς ὑπῆρξεν ἄδικος κριτὴς ἐν γένει τῶν πράξεων τοῦ Γρηγορίου εἶ ἀβασίμως ὑπέλαβεν ὅτι ὁ Γρηγόριος ὄχι μόνον ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ Πατριαρχικῷ Τυπογραφείῳ ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος συντάξε τὸ βιβλίον («τὸ διὰ κοινῆς συνδρομῆς συσταθὲν τυπογραφεῖον..κατήσχυε τῷ ρύτῳ καταμιάνας τῆς ἀθέσμου ταύτης ἀδολεσχίας, ἣν καὶ εὐπαράδεκτον συστήσαι βουλόμενος πατρικὴν νοθεσίαν τοῦ... Ἀνθίμου ραδιουργήσας ὑπέγραψε»). Τοῦτο δὲν φαίνεται ἀληθές, οὐδὲ συμβιβάζεται πρὸς τὴν ὅλην πολιτείαν τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου. Βέβαιον μόνον εἶναι ὅτι ὁ Γρηγόριος ἐπέτρειπε τὴν δημοσίευσιν τοῦ βιβλίου πρὸς καθυσχασίν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, φοβούμενος τὰ ἐπακολουθήματα τῆς προώρου καὶ ἀπαρασκευοῦ ἐξεγέρσεως κατὰ τῶν τούρκων. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου ἐξεθείαζε τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν, διδάσκων ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία εἶναι τι «ἀνυπόστατον» καὶ συνιστῶν, διὰ παρερμηνευομένων χωρίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τὴν ὑποταγὴν εἰς τοὺς κατακτητὰς. Ἐχαρακτήριζε δὲ πᾶσαν ἐθνικὴν ἐξέγερσιν ὡς ἀνταρσίαν ἀντίθετον πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Αἱ ζῶνται ἐκφράσεις τοῦ Σεργίου Μακραιοῦ μαρτυροῦσιν ὁποῖαν κακὴν ἐντύπωσιν προὔξενησαν παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ τοιαῦται ἰδέαι. Ὁ δὲ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ἐξέδωκεν ἀμέσως ἐν Παρισίοις ἀωνύμως ἀναίρεσιν τοῦ βιβλίου ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀδελφικὴ διδασκαλία πρὸς τοὺς εὗρισκομένους κατὰ πᾶσαν τὴν ὀθωμανικὴν Ἐπικράτειαν Γραικοὺς, εἰς ἀντίρρησιν κατὰ τῆς ψευδωνύμως, ἐν ὀνόματι τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου Ἱε-

1. Σεργίου Μακραιοῦ, ἐνθ' ἀν. σ. 594.

ροσολύμων, ἐκδοθείσης ἐν ΚΠόλει Πατρικῆς διδασκαλίας, Ἐν Ρώμῃ 1798». Ὁ Κοραῆς ἵνα μὴ ὑποτεθῆ ὅτι ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἔχασεν ἐντελῶς τὰς φρένας του ἢ ὅτι μετεσχηματίσθη ἐκ ποιμένος εἰς λύκον καὶ «διαταράξῃ τοῦ Χριστοῦ τὴν Ἐκκλησίαν», παραδέχεται ὅτι ἡ πραγματεία εἶναι ψευδεπίγραφος καὶ ἀποδεικνύει τὸ ἀσύστατον τοῦ περιεχομένου αὐτῆς. Λέγει δὲ ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ οἱ Ἀπόστολοι συνιστῶσι μὲν τὴν εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας ὑπακοήν, ἀλλὰ τὰς παρεχούσας «τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητά τοῖς δούλοις» περὶ δὲ τῶν τυραννικῶν ἐξουσιαστῶν προκειμένου ἢ Γραφῇ διδάσκει «πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις». Ἡ δὲ κατ' αὐτῶν ἐξέγερσις ἐπιβάλλεται ὡς χριστιανικὸν καθήκον¹.

Τὰς γνώμας ταύτας τοῦ Κοραῆ δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ ἀσπάζηται καὶ ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος, ἀλλ' ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ περιστέλλῃ τοὺς ἐνθουσιασμοὺς τῶν Ἑλλήνων, δυναμένους μᾶλλον νὰ βλάψωσιν αὐτοὺς, προῶτως καὶ ἄνευ τῆς δεούσης προπαρασκευῆς ἐκδηλουμένους. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι οἱ Γάλλοι δὲν ἐπολιτεύθησαν καλῶς ἐν ταῖς καταληφθεῖσαις ὑπ' αὐτῶν νήσοις. Οὐχ ἦττον, παρὰ τὴν ἐνέργειαν ταύτην τοῦ Γρηγορίου, οἱ Τούρκοι ἠδύνατο νὰ ὑποπιεύωσιν αὐτόν, ἔνεκα τοῦ ἐξακολουθοῦντος μεγάλου ἐπαναστατικοῦ τῶν Ἑλλήνων ὄργασμοῦ. Εἶναι δὲ ἀναντίρρητον τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος μετὰ τοῦ Ἐπισκόπου Μεθώνης Ἀνθίμου, ὅστις ζήσας ἐν Τεργέστη προσωπικῶς ἐγνώρισε τὸν Ρήγαν Φεραῖον, ἐγίνωσκε τὴν ὑπαρξίν τῆς μυστικῆς τούτου Ἐταιρείας πρὸς ἐξόντωσιν τῶν τούρκων. Μετὰ τὴν θανάτωσιν τοῦ Ρήγα ἡ Ἐταιρεία ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, ὅστις τῷ 1798 ζῶν ἐν ΚΠόλει διηνεκῶς ἐβουλεύετο περὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ δυστυχοῦς Ἑλληνικοῦ Γένους. Τίνα μετοχὴν εἰς τὰ βουλευόμενα ταῦτα εἶχεν ὁ Πατριάρχης δὲν εἶναι γνωστὸν. Πιθανῶς δὲ τοὺς σχετικoὺς δισταγμοὺς τοῦ Πατριάρχου διέλυσαν αἱ ἀποτυχίαι τοῦ Βοναπάρτου καὶ ἡ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐγκατάλειψις τῆς ἰδέας ὅτι ἡ ἀπελευθέρωσις ἔδει νὰ γίνῃ τῇ βοηθείᾳ τῶν Γάλλων ἐπαναστατῶν, οἵτινες προσέβαλον τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Διότι εἶναι προφανές τὸ φρόνημα τοῦ Πατριάρχου, καθ' ὃ ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν χριστιανῶν ἐν γένει τῆς Ἀνατολῆς, ἔδει νὰ ἐπιδιωχθῆ διὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν δυνάμεων, μετὰ συστηματικὴν προπαρασκευὴν καὶ δὴ μετὰ πνευματικὴν αὐτῶν ἀνάπτυξιν.

1. Σάθα, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, σ. 632—34. Μεσ. Βιβλιοθ. Γ, 394. Ὁ Σέργιος Μακρταῖος (Αὐτόθι) ψευδόμενος ἀπέδωκε τὴν Πατρικὴν Διδασκαλίαν εἰς αὐτὸν τὸν Γρηγόριον ε'. Δ. Θεριανοῦ, Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Β', 35 ἐξ. Δ. Σ. Μπαλάνο, Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, Ἐν Ἀθήναις 1920, σ. 18-19.